ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/330684324

قەسیدەی عیتابی شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی ڕوانگەیەکی شیکاری و شێوازگەری

Conference Paper · January 2008

CITATIONS
0

READS
327

1 author:

Osman Hamad Dashti
Koya University

34 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Osman Hamad Dashti on 28 January 2019.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

قەسیدەی (عیتاب)ی شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی
روانگەیەکی شیکاریو شێوازگەری

د. عوسمان دەشتی

گۆڤاری زانکۆی کۆیە - ژمارە٩ی ساڵی ٢٠٠٨

پێشەکی/

لە مێژووی ئەدەبی کوردیمان، تێکستو شاکاری شیعری وا هەیە لە باری هونەری روخسارو ناوەڕۆکەوە، جگە لە هەلو مەرجو بۆنەو موناسەبەتی گوتنەکەی، بە ڕادەیەکی ئەوتۆ شاعیرانەو داهێنەرانە هۆنراوەتەوە کە ماکی زیندوێتیو نەمری لەگەڵ خۆیا هەڵگرتوەو زەبری زەمانە ناتوانێت لەناوی بەرێت یا لێی کەم بکاتەوەو بیخاتە ژێر پەردەی فەرامۆشییەوە.

لە دنیای ئەدەبیاتی عەرەبدا شاعیرانێك هەن کە تەنها بەهۆی تاکە شاکارێکی شیعریو ئەدەبیەوە ناویان دەرکردووەو بە زیندوویی ماونەتەوە، ئەوانە لە مێژووی ئەدەبدا بە (أصحاب الواحدة) یاخود بە ((شعراء الواحدة) ناسراون. لەناو گەلی کوردیشا خالیسی ئەو شاعیرە هونەرمەندە بلیمەتەیە کە بۆتە جێگەی شانازی لاپەڕەکانی مێژوو تەنها لە رێگەی تاکە قەسیدەیەکەوە، ئەویش قەسیدە ناودارەکەی (عیتاب)ە، کەوا لێرەدا لە هەوڵی ناساندنو شیکردنەوەو شرۆڤەیەکی تێکستی ئەو قەسیدەیە داین، لە رووانگەی بنیاتو مەبەستو کێشو مۆسیقاو سۆزو شێوازەوە لێی دەکۆڵینەوە.

بەشی یەکەم

کورتەیەکی مێژوویی/

دەورانی حوکمڕانی شێخ محمودی حەفید زادە لەنێوان ساڵانی ١٩١٩ - ١٩٢٥ لاپەڕەیەکی مێژوویی پرشنگدارەو، بەسەرەتای ئەزموونی سیاسی — حوکمڕانی مۆدێرنی کورد دەژمێردرێت لە رووی ئیدارەو تەشکیلاتو دامەزراوەییەوە. هەرچەندە ئەو رۆژگارەی دوای کۆتا هاتنی جەنگی یەکەم، رۆژگارێکی سەختو ئاڵۆزو پڕ کارەسات بووە، کوردیش لە فەندو فێڵی سیاسەتی نێودەوڵەتیو مانۆڕی زلهێزەکانی ئەو سەردەمەی وەکو (ئینگلیزو فرانسەو عوسمانییەکان)، یاریزانێکی کارامەو لێهاتوو نەبووە[1] بۆیە تەمەنی هەردوو دەورەی ئیدارە نیمچە سەربەخۆکەی کورد لەو ساڵانەدا بە ناکامی کۆتایی هاتووە. لەگەڵ ئەوەشدا خودی شێخ مەحموودی حوکمدارو (مەلیك)، هەوەها دەزگاو دامەزراوەکانی ئیدارەکەشی لە هەڵەو کەمو کورتی بێبەش نەبوون، لەم رووەوە نووسەرانی مێژووی سیاسی ئەو سەردەمە دیاردییان بۆ زۆر لایەنی ئەو هەڵەو کەمو کورتیانە کردووە.[2]

شاعیران وەك بەشێك لە توێژی رووناکبیرو دەستەی منەوەرانی کوردی ئەو سەردەمە، هەمیشە لە ئاست لاریو کەچیو نارێکیەکاندا، بەقسە هاتوونو رەخنەو گلەیی خۆیان کردوەو تیرو توانجی خۆیان هاویشتووە. هەتا ئەگەر رەخنەو پەلارو توانجەکانیان کەسی یەکەمو شێخ مەحموودی حوکمدارو مەلیکی کوردستانیشی گرتبێتەوە.

ئەوان لەو مەیدانەدا پێشەنگو رچەشکێن بوون، لە رێگەی شیعرو هۆنراوەکانیان راستو رەوان پەردەیان لە رووی حەقیقەت لاداوە. لەو شاعیرو هونەروەرانەی لەکاتی خۆیدا بێ پێچو پەنا رەخنەی توندیان لە شێخ مەحموودو دەستەو دایەرەو ئیدارەکەی گرتووە، دەشێ ناوی مەزن شاعیرانی وەکو؛ پیرەمێرد، حەمدی، شوکری فەزلیو خالیسی بەرین.

شاعیر/

شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی کوڕی شاعیری نێوداری کورد شێخ ڕەزای تاڵەبانییە (١٨٣٥ – ١٩٠٩). ساڵی (١٨٧٣ز) لە دایك بووەو لە (١٩٢٥ز) لە بەغدا کۆچی دوایی کردووە.[٣] پیاوێکی خواناسو ئایین پەروەری زیرەكو لێهاتوو بووە، نازناوی (خالیسی) لەمەولانا عەبدولرەحمانی خالیسی تاڵەبانی (١٢٧٥ی کۆچی مردووە) باپیریەوە بۆ ماوەتەوە. مەولانا شێخ عەبدولرەحمان بە (عالیمو عاریفی ڕەبیانی)[4] ناسراوەو، یەکێك بووە لە شێخە ناودارەکانی تەریقەتی قادریو لە شاری کەرکوك ژیاوەو خاوەنی مەقامی ئیرشادو تەکیەو بارەگای تایبەتی بووە.

لە دوای ساڵی (١٩١٨)وەو لە پاش هاتنی ئینگلیزەکان بەرەبەرە دەسەڵاتیان بەسەر هەموو ناوچەکان کوردستانی خوارووداکێشاو. بەمەبەستی ڕەچاوکردنی بەرژەوەندییەکانیان پەیوەندی دۆستایەتیو هامشۆیان لەگەڵ سەرەك هۆزو خێڵو شێخو گەورەو بنەماڵە ناودارەکانی کوردستان لە هەموو لایەك دامەزراندووە، کە یەکێك لەوانە بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانی بوون لە ناوچەکانی کەرکوكو کفری.

ئینگلیز لە سەرەتای هاتنیان بۆ کوردستان، دانیان بە شێخ مەحموود نابوو وەکو حوکمداری کوردستانو سنووری دەسەڵاتو حوکمدارییەکەشیان بە ناوچەکانی نێوان زێی سیروانو زێی گەورە ناساندبوو.[٥] بەڵام لە راستیدا لە سلێمانیو هەندێ ناوچەی دەوروبەری بترازێ، هەر خۆیان حوکمڕانی راستەقینەو فیعلی بوون. تەنانەت لە ناوچە دوورە دەستەکانی وەکو کفریو هەڵەبجەو رانیەو کۆیەو شوێنەکانی تر، هەمیشە لە هەوڵی لاوازکردنی نفووزی شێخو پتەوکردنی پێگەو پەیوەندییەکانی خۆیان بوون، لەو پێناوەدا زۆر کەسیان لەسەرەك خێڵو هۆزو بنەماڵە بە دەسەڵاتەکانی کورد لە خۆیان نزیك دەکردەوەو پلەو پایەیان پێ دەبەخشین، یاخود مووچەو مواجیبو خەڵاتو بەراتیان بۆ دەبڕینەوە.

لە سەرو بەندی یەکەم تەشکیلاتی حوکمڕانی شێخ (١/١١/١٩١٨ – ١٩/٦/١٩١٩) کە لەژێر چاودێری ئینگلیزەکان خۆیان بووەو بە مەبەستی بەدیهێنانی ئەو نیازەی لە پێشەوە باسی لێوەکرا، یەکێك لە بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانی دەستنیشان دەکەنو پۆستی قایمقامی رانیەی پێدەسپێرن، کە ئەویش شێخ محەمەدی خالیسی تاڵەبانی، شاعیری شوێن مەبەستی ئێمە دەبێت.[٦]

بۆنەو مناسەبەتی گوتنی قەسیدەکە/

خالیسی بە پێڕەوی لە ڕێو شوێنی شێخ رەزای تاڵەبانی، زۆر پابەندی بەندو باوی شێخایەتیو تەریقەت نەبووە.[7] زیکرو تەهلیلەو پرچو ریشی درێژو حای حووی شێخو سۆفیو موریدەکانی بە کەڵەكو فریوو دەستبڕین زانیوە، بۆیە هەمیشە دانووی لەگەڵیاندا نەکولاوە.[8] وەکو لە کوردستانو لەناو کۆمەڵی کوردەواریش دا باوە، شەڕە دندووكو کێبڕکێ لەنێوان دەستەو تاقمە ئاینییەکانی وەکو شێخو مەلاو سەیدەکاندا هەر هەبووە. بەڵام هەرچی سەبارەت بە خالیسیو بە شێخ رەزای تاڵەبانیش دەگوترێ ئەوەیە، کە ئەوان ڕێزو حورمەتێکی تایبەتییان بۆ بنەماڵەی شێخانی حەفید زادەی سلێمانی هەبووە.[9]

لە ناوچەکانی پشدەرو بتوێن هەندێ خێزانو بنەماڵەی سەیدی لێ بوون کە لە کۆنەوە لەو شوێنانە نیشتەجێ بوون و بە خزمایەتیش دەگەیشتنەوە بنەماڵەی شێخ مەحموود.[10] لەو کاتەی خالیسی قایمقامی رانیە دەبێت، ناکۆکی دەکەوێتە نێوان ئەو و سەیدەکانەوە بەتایبەت شێخ ئەمینی سندۆڵان کە گەورەی بنەماڵەی سەیدەکان دەبێت لەو سەردەمەدا. سەیدەکان لای شێخ مەحموود لەسەر خالیسی دەخوێننو ئەوەندەی پێیان دەکرێ بۆی تێ

دەچنو دڵی شێخی لێ کرمێ دەکەن. لە دواییدا شێخ مەحموود سەیدەکانی خزمی رادەسپێرێو هێزێکیشیان لەگەڵ دەنێرێ، تاوەکو خالیسی لەسەر کار لابەرن (عەزلی بکەن)و یەکێکیش لە سەیدەکانی خزمی لە شوێنی ئەو بە قایمقام دادەنێت.

دیارە سەیدەکانو ئەو هێزەی لەگەڵیشیاندا دەبێت هەر بەوە ناوەستن کە فەرمانەکەی شێخ جێبەجێ بکەن، بەڵکو پەلاماریماڵەکەی دەدەنو تاڵانیشی دەکەنو هەر خۆی بە تەنیا لە ماڵەکەی بە دەری دەنێنو دووچاری ئەشکەنجەو ئازاریشی دەکەن. [11]

دوابەدوای ئەو رووداوو بەسەرهاتە کاتێك شێخ ئاگادار دەبێتەوەو بە مەسەلەکە دەزانێت، پەشیمان دەبێتەوەو دەیەوێ خالیسی ئاشت بکاتەوەو دڵنەوایی بداتەوە. بۆیە بەدوایدا دەنێرێت کە بچێت بۆ سلێمانی بۆ لای، بەڵام خالیسی ناچێتو لە وەرامی شێخدا ئەم قەسیدەیە دەنووسێتو بۆی ڕەوانە دەکات.

تێکستەکانی قەسیدەی عیتاب

ئەم قەسیدەیە لەماوەی چل ساڵی رابردوودا (١٩٦٨ – ٢٠٠٨)، لە شوێنو لە بۆنەی جیاجیادا زیاتر لە (١٠) کەرەت چاپو بڵاوکراوەتەوە، کە ئەمەش بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ بەرزیو نەمری قەسیدەکە، لێرەدا بە پێی مێژووی بڵاوبوونەوەی سەرچاوەکان دەستنیشان دەکەین:

١. رۆژنامەی (برایی)، بەغدا، ١٩٦٨.
٢. رۆژنامەی (ژین)، ژمارە (١٢)، سلێمانی، ١٩٧١.
٣. گۆڤاری (نووسەری کورد)، ژمارە (٢)، بەغدا، ١٩٧١.[12]
٤. گۆڤاری (دەنگی مامۆستا)،ژمارە (٩)، سلێمانی،١٩٧٣.
٥. لە خەوما، جەمیل سائب، لێکۆڵینەوەی جەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.
٦. کوێرەوەریو بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار، لەندەن، ١٩٨٤.
٧. شێخ مەحموود لە شیعری کوردی دا، لەتیف بەرزنجی، هەولێر، ١٩٩٠.
٨. شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م.ر. هاوار، بەرگی دووەم، لەندەن، ١٩٩١.
٩. گۆڤاری (خاك)، ژمارە (٢٠)، سلێمانی، ١٩٩٩.
١٠. شێخ رەزای تاڵەبانی، د. مکرم تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠١.
١١. شێخانی ئیرشادی تاڵەبانی، دکتۆر نووری تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠٣.
١٢. مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، ب٥، هەولێر، ٢٠٠٥.

ئەوەی مایەی سەرنجە دەربارەی دەقی قەسیدەکە لەم سەرچاوانەدا ئەوەیە، کەوا جیاوازی کەمو زۆر لە نێوانیاندا بەدی دەکرێت، هەم سەبارەت بە ژمارەی دێرەکانو هەم جێگەو شوێنی دێرەکانو (مەتلەعەکان) لە مەتنی قەسیدەکەدا، هەروەها جیاوازی هەیە سەبارەت بە ژمارەو شوێنی ئەو چەند دێرەی بە زمانی فارسی هۆنراونەتەوەو تێهەڵکێشی مەتنی تێکستەکە کراون. وەکو چۆن لە وشەو داڕشتنو دەربڕینی نێو دێرەکاندا لە نوسخەکاندا جیاوازی هەیە. بۆیە ئێمە لە دوای لێوردبوونەوە لە نوسخە جیاوازەکان، وامان بە چاکزانی کەوا دەقە بڵاوکراوەکەی گۆڤاری (خاك) بکەین بە بنچینە، کە بە ڕای ئێمە لە هەموو نوسخە بڵاوکراوەکان تەواوو رێکوپێك ترە، لەگەڵ ئەوەشدا دەسکارییەکی کەمیشمان تێداکردووە، بەو شێوەیەی لەبەر رۆشنایی نوسخە جیاوازەکاندا بە راستمان زانیوە.

لێرەدا دەقی تیکستی قەسیدەکە دەخەینە پێش چاو:

عیتـــــاب

لەپاش داوێنو پا ماچ کردنو عەرزی دوعا خوانی

وەڕین دەست پێ دەکا، بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی

دەڵێ بۆچی دەرت کردم؟، ئەگەر پاست نەکەم بەخوا

هەموو چەڵتوکەکەت دەخوا بەرازی قوتبی رەببانی

لەپاش تالانو عەزلو لانەوازیو خانە وێرانی

حەواڵەی خۆت دەکەم قوربان چلۆن بێم بۆ سلێمانی

یەکانەو پەڵخو مالۆسی قەویو قوڵی گەلێ زۆرە

بەری ملیان لە کوێ دەگرێ پشیلەی کانی ئاسکانی

لە رۆژی وا پیاوێ چاترە بۆ تۆ لە پێنج سەد کەس

هەزاری لیرەیەک ناکا دەپارەو پوولو تارانی

هەموویان دوشمنی تۆو دۆستی تۆن ئەو گیپە خۆرانە

کە ئیمڕۆ تۆ (وەلییو نیعمەت)و ئاغای هەموویانی

هەموو شێرو پڵینگن وەختی نان خواردن لە ئەترافت

سمێڵ بابڕ، کفن دڕ، کەللە خڕ، پەرچەم مەریوانی

دوعات با بۆ بکەن، ئەمما بە تەدبیریان نەکەی زینهار

مەلاو دەروێشو سۆفیو شێخەکانی لوقمە باتمانی

ئەمانە گشت قسەن با بێمە سەر مەتڵەب وەکو عورفێ

لەسەر ئەم مەتڵەعە لادەم بچم بۆ مەتڵەعی سانی

ئەلا ئەی خەستەیی پەیکانی موژگانت دڵی ئیخوان

ئەلا ئەی کوشتەیی هیجرانی رویەت پیری کەنعانی

توبا یاران هەمان کەردید کە بەیاد کەردی با دوشمەن

توبا دوشمەن چونان کەردید کی ئورا رەنجە نەتوانی

زهرسو بودی دڵخواهی تو ئەز چەشمەت بیرون کەردی

ز هەر کو دوشمەنی یابی ئورا بەرچەشمە بنشانی

ئەگەر با جوستو جوی توست ئینها وای بەر دلها

ئەگەر بی ئارەزوی توست نەبودا ئین حوکمرانی

لەبەرچاوت وەکو یەک وایە بێ فەرقن لە خزمەتتا

شەهێنو حاجی لەقلەق، شێرو رێوی، مورشیدو جانی

لە کوێت دۆزینەوە ئەو کوێرو قوڕانەی لەخوا عاسی

چلۆنت کەوتە خاتر مشکە کوێرەو ورچی کوێستانی

کەرو گا خەرجی بارو جوتە، هێسترماڵی کاروانە

ئـــەوانە نـــــابنە کــــوێخاو رەئیس‌و میری دیوانــــی

بەیار کێڵان‌و گای لەڕ!، پیرو کچ خواستن!، ژن‌و تەدبیر!

سەگ‌و جۆ، ئەسپ‌و ئێسقان!، بۆق‌و سەردار!، جورج‌و ناوکانی

عەباو کەر!، فێس‌و ڕێوی!، ورچ‌و شەپقە!، مێزەرو مەیمون

حەیاو کوێر!، شەرم‌و دۆم!، قەحپەو وەفا!، نـامووس‌و سۆزانی

لە ڕێ دووبارە بالادەم بچم بۆ مەتلەعی سالیس

بڵێم ئـــــەی پاسەوانی میللەت‌و ڕێگەی مـــوسوڵمانی

وجودت فەخرە بۆ من، چونکە لای من فەخری کوردانی

نەوەی کاک ئەحمەدی، نوتفەی حوسەینی شێری یەزدانی

جەنابی تۆ لە من دەرحەق بەمن موشفیقتری ئەمما

لـــــە بەختی نەحسی مـــــن فکرت خراپە، زۆر بـــە نسیانی

هەتیو چیت وت!، زوبانت وەرگەڕێ خەڵتێکی گەورەت کرد

لـــــەلای خۆت شـاعیری هێشتا قسەی پیاوانە نــــــازانی

فەلەک مل شۆڕ ئەکا ئیمڕۆ لەژێر پای ئەسپی شێخ مەحموود

مـــــەلەک مەجبوور ئەکا ئیمڕۆ ئیتاعەی ئەمرو فــــەرمانی

خراپەی چاکەیە، زامی شیفایە، حیددەتی حیلمە

جنێوی فــــــەخرە، تالانی عـــــەتایە، عــــەفوە عینوانــــی

کەرەم کارو وەفادارو وەلی خولق‌و عەلی کردار

تـــــەبیعەت چاک‌و دڵ بێ بــــاک‌و تینەت پاک‌و نوورانی

ئەگەر چی موفلیسی کردم لەناو خەڵقا حەیای بردم

خودا ئەو خۆش بکا بـــا مــــاڵ‌و ڕۆحم بێ بــــــە قوربانی

ئەمەندەی باری تەعنە, کەوت بە ملدا خالیسی ئیمڕۆ

دەهاتە خزمەتت قوربان وەلی زامدارە ســــــەر شــانی

لێکدانەوەی وشەوزاراوەکان:

١. پیری گەیلانی :مەبەست شێخ عەبدولقادری گەیلانییە.

٢. بەرازی قوتبی رەببانی : هێمایە بۆ کەسێك

٣. عەزل : لەسەر کار لابردن. لانەواز : ئاوارەو دەربەدەر. خانەوێران : ماڵ وێران.

٤. یەکانە : بەرازی نێرە. پەڵخ : بێچووە بەراز (کوودەڵە). مالۆس : بەرازی مێ. پشیلەی کانی ئاسکانی : هێمایە بۆ شێخ مەحمود.

٥. دەپارە : پوول : تارانی : هەریەکەیان جۆرێکە لە پارەو پوولی مەعدەنی کە لەکاتی خۆیا بەکار هاتوون.

٦. وەلی نیعمەت : بەوکەسە دەگوترێ کە خەڵك لەسایەیدا دەبنە خاوەنی ماڵ و سامان و لەنازو نیعمەتدا دەژین.

٧. سمێل بابڕ : سمێڵ گەورەی خەڵك ترسێن. كفن دڕ : بەیەكێك دەگوترێ كە نەخۆشی زەفەری پێ نەبات وبەئاسانی نەمرێ. كەللە خڕ : سەر سەخت، كەللە رەق.

٨. زینهار : بۆ وریا كردنەوەیە، واتا خۆت بەدوور بگرەوخۆت لێی بپارێزە.

٩. مەتلەب : مەبەست وئامانج. مەتلەع : بەدێری یەكەمی شیعر دەگوترێ، سەرەتاودەستپێكی بابەت. عورف : نەریت وداب ودەستوور.

١٠. لە رۆژنامەی (ژین) واتای دێرە فارسیەكان بەم شێوەیە لێكدراوەتەوە.

– ئەی ئەو كەسەی كە دڵی برادەران پێكراوی تیری برژانگتە، ئەی ئەو كەسەی كەوا پیری كەنعان (یەعقوب) نەخۆشی دووری رووی تۆیە.

– تۆ لەگەڵ دۆستانا كردەوەی وەها ئەكەی كە ئەبوایە دەربارەی ناحەزانت بكرێ، وە لەگەل دوژمنانیشا كردارت بە جۆرێكی وەها باشە كە ئیتر ناتوانی بیان رەنجێنی.

– دۆستی تۆ لە هەر شوێنێك بێ لەبەرچاوتی ئەخەی، لەهەر كوێیەكیش دوژمنێكت دەسكەوێ ئەی خەیتە سەربانی چاوت.

– ئەگەر ئەمانە كە وترا (باسم كرد) لەسەر خواستو خواهیشتی خۆت بێ داخی گرانم (ئەی ماڵی وێرانم)، خۆ ئەگەر بە پێچەوانەی ویستو ئارەزووی تۆ بێت، ئەوە كەی حوكمڕانی پێی ئەلێی؟.

– ژین، ژمارە (١٢)، ١٩٧١.

١١. شەهێن : باڵندەیەكە لە تیرەی باز. مورشید : رێبەری ئایینی. جانی : تاوانكار.

١٢. كوێر و قۆڕ : هەریەكەی هێمایە بۆ كەسێكی تایبەت.

١٣. عاسی :یاخی.

١٤. خەرجی : تەرخان وتایبەتە.

١٥. نوتفە : رەچەڵەك، توخم. شێری یەزدان: ئیمامی عەلی كوڕی ئەبوتالیبە.

١٦. موشفیق : بەرەحم و بەزەیی.

١٧. نەحس : رەش وشووم. نسیان : شت لەبیر چوونەوە.

١٨. خەڵت : تێكەڵ وپێكەڵكردنی چاك وخراپ.

١٩. ئیتاعە : گوێ رایەڵی و ژێرفەرمانی.

٢٠. حیددەت : توڕەیی، غەزەب. حیلم : سەبرو پشوو درێژی.

٢١. عەتا : خەڵات و بەرات، پاداشت.

٢٢. عەفو : بەخشین و لێبوردن.

٢٣. كەرەم كار : بەخشندەو چاكەكار. وەلی : پیاو چاك. خولق : خوو رەوشت. عەلی كردار : رەفتارو كرداری لەوێنەی ئیمامی عەلییە.

٢٤. تەبیعەت : سروشت. تینەت : بنەچەو رەگ و رەسەن.

٢٥. موفلیس : نەدارو هەژار.

٢٦. تەعنە : لۆمە وگلەیی.

بەشی دووەم

راڤەو مەبەستی تێکستەکە/

شاعیر بە ریزو حورمەتێکی زۆرەوە، رەخنە لە شێخو دەستو پەیوەندییەکانیو لە دەزگاو دایەرەکەی دەگرێت. ئەوانەی شوورەیەکیان لە دەوری شێخدا چنیوەو لەسەر راوێژو بڕیارو مەشوورەتی ئەوانیش شێخ بە هەڵەدا دەبرێت. خالیسی راستگۆیانە نیشانی دەدات کە شێخ لە پرەنسیپو سەرەتاکانی راستی دەوڵەتداری لایداوە. لەکاتێکدا خوو خەسڵەتە خراپەکانی شێخ فەرامۆش ناکات، بەڵام ئەوپەڕی دڵسۆزیو رێزو حورمەتو پەرۆشی خۆی هەم بۆ شێخو هەم بۆ کوردایەتی نیشان دەدات.

مەبەستە سەرەکیەکە لەناونیشانەکەدا ئاشکرا دەبێتو وەکو تەوەرێکی بنچینەیی بریتییە لە جۆرێك لەموتوربەکردنی دوو بابەتی سەرەکی (ستایشو داشۆرین). هەموو بیرۆکە لاوەکییەکان، مەسەلەو پەندو وەسفو وێنەو لێکچواندنەکان، لە خزمەتی پەرەپێدانو قووڵکردنەوەی بیرە سەرەکیەکەدان.

قەسیدەکە خۆیشی لە بابەتی (نامەی شیعری) دایەو بە دوعاو سەلام دەستی پێکردووە.

لە (داوێنو پا ماچ کردن) پیرۆزی بنەماڵەی شێخانو لە سەرویانەوە شێخ مەحموود بەدیار دەخات. (وەڕینی بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی) ئاماژەیە بۆ هەڵوێستی خالیسی و شێخ رەزای باوکی لە ئاست شێخانی تەریقەتی قادریو لە ئاست بنەماڵەی کاك ئەحمەدی شێخ بەتایبەتی،[13] کە لێرەدا نیشانەی ئەوپەڕی تەوازعو خاکەساری شاعیرە.

شاعیر لە ریزکردنی (تالانو عەزلو لانەوازیو خانەوێرانی) زۆر سەرکەوتوو بووەو توانیویەتی بەو چەند وشەیە کرۆکی مەسەلەکە بخاتە روو، هەروەها وەڵامی پرسیارە سەرەکیەکەش بداتەوە کەوا (چلۆن بێم بۆ سلێمانی؟!).

شاعیر لەدوایە بە تێپەڕین بەسەر روونکردنەوەو بەڵگەو دەلیلو شیکردنەوەو وەسفو نموونەوە باسو بابەتەکە یەکالا دەکاتەوە. کە دەشێ ئەم مەسەلانە لەژێر چەند ناونیشانێك کۆبکرێنەوە وەکو (روونکردنەوە)و (سەلماندن)و (باسکردن)و لە دوو شوێنیشدا پەنای بۆ (گواستنەوە) بردووە، (لەسەر ئەم مەتڵەعە لادەم بچم بۆ مەتلەعی....).[١٤]

زمانی ئاخاوتنی شاعیر پاراوو رەوانە، لەسەرەتادا نەرمو بە سۆزەو دواتر وشەو قسەی زبرو موستەحەقیشی تێ دەکەوێ، لە برِی شرۆڤەکردن، بەهێنانەوەی پەندو ئیدۆمو پرسیار مەسەلەکان یەکلا دەکاتەوەو بابەتەکەیشی پێ رازاندۆتەوە. لە کۆتاییدا هەست بە ئاوابوونێکی هێمنو لەسەرەخۆ دەکرێت.

فۆرمی گشتیو یەکێتی بابەت/

تێکستی قەسیدەکە لە فۆرمی گشتیدا هەموو مەرجە باوەکانی قەسیدەی رۆژهەڵاتی لە (ناونیشان – پێشەکی – ناواخن – کۆتایی) تیادا بەرجەستە بووە. بەڵام شاعیر وەکو لادانێکی ئاشکرا دوو گواستنەوەو وەرچەرخانی دروست کردووە (بچم بۆ مەتلەعی سانی.....بچم بۆ مەتلەعی سالیس)، بەمە فۆرمی گشتی تێکستەکەی پارچە پارچە کردووە، بێ ئەوەی لادانو دابڕان لە رایەڵی واتاو مەبەستو ناوەڕۆکی بابەتە بنەڕەتییەکە بەرپابێت. واتە ئەم گواستنەوەیە لە چوارچێوەی پاراستنی بنیاتی یەکێتی بابەتەکەدا ماوەتەوە.

جگە لەوە لەناو قەدی مەتنەکەدا شاعیر پەنای بۆ هونەرێکی شیعری بردووە، کە ئەویش (رازاندنـەوە – تلمیـع)ەو هاتووە چوار دێری لەسـەر هـەمان کێش‌و ئـاواز، بـە هـەمان مەبەسـت‌و نـاواخن، بـە زمـانی فارسـی هۆنیوەتـەوەو تێهەڵکێشی تێکستەکەی کردووە. هەر لەوێش قسەی هـەرە دوایـی خـۆی کـردووە؛ (نـەبودا ئـین حـوکمرانی: ئەمـە پێی ناوترێت حوکمڕانی!)، کە خۆی لەخۆیدا جۆرێك لـە داوەری‌و هەڵسـەنگاندنی حەقیقیـە بـۆ ئیدارەکـەی شـێخ مەحموود.

قەسیدە هاوچەشنەکانی (عیتاب) لە ئەدەبی کوردی/

کەسایەتی شێخ مەحموود لە دیوانی شیعری کوردیا جێگەیەکی تایبەتی هەیەو دەشێ وەکو بابەتێکی سەربەخۆ لێکۆڵینەوەی لەبارەوە بکرێت، ئەوەی ئامانجی ئێمەیە تەنها ئەو چەند قەسیدەو هۆنراوە رەخنە ئامێزانەیە کەوا رووبەرووی شێخ‌و لە سۆنگەی چۆنیەتی ئیدارەو حوکمڕانی کردنییەوە لەنێوان ساڵانی (١٩٢٠ – ١٩٢٥) گوتراون. یەکێکیان هۆنراوە ناودارەکەی شوکری فەزلی یە (١٨٨٢-١٩٢٦)، کە لە ساڵی (١٩٢٣)و لەدوای گەڕانەوەی شێخ لە دەسبەسەری گوتراوەو پێشکەشی کراوە،[١٥] سەرەتاکەی بەم جۆرەیە:

ئیش کە رووی ئێستە لە هەورازە سەرەو لێژی نەکەی
بیری دووریشی ئەوێ هەر بە دوعاو نوێژی نـەکەی

دووەم قەسـیدەیەکی ئەحمـەد حەمـدی بـەگی سـاحێبقڕانە (١٨٧٨ – ١٩٣٦) کـە بەناونیشـانی (بـۆ ئیدارەکـەی کوردستـانی خواروو)ە، لەوێـدا شـاعیر بـە ئاشـکراو بەشـێوەی رەخنـەی گاڵتـەجاری پەنچـەی بـۆ کـەمو کوڕییـەکانی ئیدارەکەی شێخ راکێشاوە.[١٦]

باســی تەشــکیلاتی سانی هەر ئەکەم بـۆ پێکەنین
کەمترین بوو گەورەتر، هەم گەورەتر بوو کەمترین

سێیەم قەسیدەیەکی حاجی تۆفیق بـەگی پیرەمێـردە (١٨٦٧ – ١٩٥٠) کـە لـە بەرامبـەر تیرۆرکردنـی (جـەمال عیرفـان)و (عـارف سـائیب)ی خوشـکەزایەوە، هێرشـێکی تونـدو تیـژی کردۆتـە سـەر شـێخ مـەحموود.[١٧] ئـەویش سەرەتاکەی ئەم دێرەیە:

لە گوێم دێ دەنگی لای لایەی وەتەن دایك جگەرسووتاو
دەیـرژێنێ بەســـەر وێـــرانەکەی خوێناویـــا خوێنـــاو

وا دیـارە یـەکێتی مەبەسـت‌و گوتـار کـە بابـەتی سـەرەکییە، ئـەم چـوار قەسـیدەیە پێکـەوە کۆدەکاتـەوە. بـەڵام بەگوێرەی بۆچوون‌و پشکنینی ئێمە، گرەوی دەستپێشخەری‌و رچەشکاندن بۆ خالیسی‌و قەسیدەکەیەتی. شـاعیرانی کـۆن زیـاتر خـەریکی سـتایش‌و پەسـنی مـیرو مەزنـەکانی کوردبـوون‌و کـەمتر وا هـەبووە دوو قسـەی حـەقیان لـە روویاندا کردبێت. هەر ئەم بوێری‌و چاو قایمیەی خالیسی بووە، وای کـردووە شـاعیری دیکـەش لـە دوای ئـەو زاتـی ئەوە بکەن‌و رەخنە لە شێخ‌و لە حکومەت‌و ئیدارەکەشی بگرن.[١٨]

هونەری ئەندێشەو وێنەی شیعری/

لەکاتێکدا شیعرو هۆنراوە بەوە دەناسرێت کە هونەرێکی زمانییە، ئەوا ئەندێشە دەبێتە نەخش‌و نیگاری ئەو هونەرە. شاعیران دەستەو داوێنی ئەندێشەو خەیاڵ دەبن بۆ خستنە رووی بیرو هەست‌و سۆزەکانیان، بەواتا (خەیاڵکردنی شاعیران وێنەکێشانە بە وشەو بێژەو زاراوەکانی زمان).[19] لە قۆناغی پێش رۆمانسیزم, شیعری کوردی وێنە (هونەری – ئەدەبی)یەکانی زیاتر بەلای وێنەی رەوانبێژی دادەشکێتەوە، بەو هۆیەی (هونەرەکانی رەوانبێژی) یەکێك لە بنەما سەرەکییەکان شیعری کوردی ئەو قۆناغە پێك دەهێنێت. لەپاڵ ئەوەشدا (وێنەی وەسفی) راستەوخۆشمان هەیە کە شاعیر وێنەو دیمەن‌و مەبەستەکانی بەهۆی باس‌و وەسفکردنەوە بە زمان‌و بە تەعبیر دەخاتەروو.

خالیسی بەمەبەستی خستنەرووی مەبەست‌و بیرو نیازو خوازەکانی پەنای بۆ خەیاڵکردن‌و وێنەکێشان بردووە. وێنەکانی هەر لەو مەڵبەندو دەورە هەڵێنجاون، تاوەکو روون‌و پەسن‌و لەبەر دڵان بن، واش بووە شاعیر بۆ خۆ بواردن لە راستەوخۆیی پەنای بۆ زمانی هێماو ئیماژۆ رازاندنەوە بردووە. هەر لە دەستپێکەوە شاعیر زەمینەسازی دەکا بۆ ئەو مەسەلەیە؛ (وەڕین دەست پێ دەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی)، ئەمەو وێنەیەکی خوازەیی‌و دراماییە، شاعیر لە واقیعی کۆمەڵایەتی خۆی هەڵیهێنجاوە. پێویستە پەرژینێك لە گوڵ دروست بکەین ئەنجا بڵێین، خالیسی (بەچکە – گوجیلە)ی ئەو پیرە سەگەیە (شێخ رەزا – گەماڵ)، بۆیە ئەو گوتارەش کە ئاراستەی شێخی دەکات لە سروشتی (وەڕین) دایە، لەگەڵ ئەوەی کە جۆرە گونجانێکی بەرزو نایاب لەو فرێزەدا (وەڕینی گوجیلەی گەماڵ) کۆکراوەتەوە، بەڵام ئەمە لادانێکە لە یاسای ئاسایی زمان (مرۆڤ دەئاخڤێ‌و سەگ دەوەڕێ)، بەڵام ئەم وێنەیە لە دوا شیکردنەوەدا لە خزمەتی تەواوکردنی ستراتیژیەتی هۆنراوەکە دایە.[20] لێرەدا پاشخانی رۆشنبیری فریای وەرگر دەکەوێ‌و گرێ کوێرەکەی بۆ دەکاتەوە. هەر لەم وێنەیەدا هونەری پۆشین هەیە، خوێنەری بلیمەت دەبێ تێبگات کە شاعیر مەبەستی مانا دوورەکەیەتی، کە لە پەراوێزێکی پێشوودا روونمان کردۆتەوە، وێنەکانی دواتریش تەواوکەری ئەم وێنەی یەکەمن (ئەگەر پاست نەکەم بەخوا....) شاعیر لە رێگای هێنانە بەرزەینی ژیانی جوتیاران‌و لادێ مەبەستەکەی روون دەکاتەوە، (بەرازی قوتبی رەبیانی)یش درکەیەو مەبەست لێی کەسێکە، دووریش نییە هێما بێت بۆ ئەو کەسەی لە شوێنی ئەودا کراوە بە قایمقام، شیکردنەوەیەکی جوان لە رێگەی هونەری (جوانی بایس) لەم دێرەدا هێنراوەتەوە. لە هێنانەی (تاڵان)و (عەزل)و (لانەوازەی)و (خانەوێرانی) کە وێنەی وەسفی راستەوخۆن تەواوی تراژیدیاو کارەساتی شاعیر بەرجەستە دەبێت. لێرە کە تاقەیەك (بەراز) هەیەو سیپاڵی (قوتبی رەبیانی) پۆشیوە، بەڵام لە (کانی ئاسکان)ی بارەگای شێخ ئەوە بەراز بەرەوە هەیەو دەوریان تەنیوە، (یەکانەو پەڵخ‌و ماڵۆس)ەکان وێنەی درکەیین‌و مەبەست لێیان ئەو موریدو مەحسوبانەیە کە دەوری شێخیان تەنیوە. لە (پشیلەی کانی ئاسکان)یش مەبەست شێخی نەمرە،چونکێ شاعیر ئاماژە بەبارەگای شێخ دەکات لە (کانی ئاسکان)و واشی داوەتە قەڵەم کەوەکو گیانلەبەرێکی دەستە مۆ بەدەست ئەو گیانلەبەرە کێویە قۆڵ و قەویانەوەگیری خواردووە.

ئەمجارە شاعیر دوو وێنەی بەرێگایەکی مەنتیقی هاوسەنگ دەکات، یەك (لیرە) لە بازاڕدا بەهای زیاترە لە هەزار (دەپارە)و (پوول)و (تارانی)، کەوا بێت پیاوێکی پیاوانەی رۆژی تەنگانە، لە پێنج سەد پیاوی بوودەڵە باشترە. لێرەدا وێنەی هاوسەنگی‌و وەك یەکی (معادلـة) هەیە.[21] ئەگەر چیش لەباری شعرییەوە وێنەکە کەمرەنگ دێتە بەرچاو بەڵام لە رووی ژیری و لۆژیکییەوە رایەڵی گێڕانەوەی قەسیدەکەی بەهێزکردووە. شاعیر لە هێنانەوەی

(هەموویانو...هـەموو) زۆر پێـی لـێ هـەڵبڕیوە چـونکێ لەمانــەدا گشـتاندن هەیــەو دیـارە زیـادە ڕۆییەکەشـی بەمەبەستی جەختکردنی دەلالەتە.

ئەم دەلالەتەی (هـەموو –گشت) لەیـەك كاتـداو (دوژمنایـەتیو دۆسـتایەتی)یە كـە دژیـەكنو دەدرێتـە پـاڵ هـەر یەكێك لەوانەی دەوری شێخیان داوە، لێرەدا ناكۆكییەكی مەنتیقی پێك دێت، چۆن دەشـێ كەسـێك لەهـەمان كاتـدا دوژمنو دۆستیش بێت. پێویستە لە كایەی (پرۆزمانەوانیدا) بـەدوای واتـای قـووڵی نیـوە دێرەكـەدا بگـەڕێینو بـە هاوكاری نیوە دێرەكەی تر (كە ئیمرۆ تۆ وەلییو نیعمەتو ئاغای هەموویانی)، كێشـەكەمان بـۆ یـەكلایی دەبێتـەوە، شـاعیر دەڵـێ دەوروبەرەكـەت لـە حەقیقـەتو جەوهـەردا دوژمنـی تـۆن، بـەڵام لـە هـەمان كاتـدا دۆسـتی ئـەو نـازو نیعمەتەن كە لە سایەی تۆوە پێیان دەگات یا چنگیان دەكەوێت، بۆیە كاتێ لـە دەورت كۆدەبنـەوەو خۆیـان راپـێش دەكـەن، ئـەوە بـۆ گیپـە خواردنـەو (ئـەوان دۆسـتی گیپەكـەنو دوژمنـی تـۆن)، لێـرەدا ئـەزموونی ژیـانو راسـتیو هەقیقەت، دەبن بە حیكمـەتی شـیعر كـە خالیسی لـەو وێنانـەدا نیشانی داون. (شـێرو پڵـنگ) دوو نـاوی گونجـاون لەگەڵ یەكتری وەكو ناوی خواستراو بـەكارهاتوون، لـە جۆری خواسـتنی گاڵتەجاڕییـە(استعارة تهكمیة)، چـونكێ ئەمانە شێرو پڵنگی هەڵمەتە كاسەن نەك بۆ مەیدانداری.[٢٢]

لـە هێنانـەوەی (سمـێڵ بـابڕ، كفـن دڕ، كەللـە خـڕ...) كـە سـەرجەمیان گرێـی نـاویو وێنـەی خوازەییـان هەیـەو هاوسەرواشن، شاعیر بۆ رازاندنەوەی گوتاری شیعری جۆرێك لە (تنسیق الصفات)ی لەنێوانیانـدا پێكهێنـاون، ئـەو مەبەستیەتی بڵێ شێرو پڵنگی سمێڵ بابڕو كەللە خڕو كفن دڕی سەر سفرەو خوانن بە تەنهاو، لە حەقیقەتدا بەم سـەرو سورەتشیانەوە شـێرە فشـەن، شـاعیر ئەندێشـەیەكی پتـەوو بـە بڕشـتی بـە خەرجداوە تـاوەكو ئـەم دیمەنـە سەرسوڕهێنەرو بەهێزەی نەخشاندووە. لە هێنانەوەی (ئەمما بە تەدبیریان نەكەی زینهار)دا شاعیر لەپاڵ ئەوكیدو نەرێیەكەی (ئەمما...نەكەی) (زینهار)یشی بەدوایدا هێناوە كە بەمەبەستی (تەحزیر)و هۆشیاركردنەوەیە.

(مەلاو دەروێشو سۆفیو شێخەكان) هەموویانی لە یەك بۆتەدا كۆكردۆتەوە، ئەنجا بە سیفەتێكی دیارخەر (لوقمە باتمانی) وەسفی كردوون، كە ئەمەیان زیادەڕۆییەكی نامافووڵ و پێ لێ هـەڵبڕینێكی بـا ئامانـە لەلایـەن شـاعیرەوە, رەنگە لاشی وابێت هێشتا حەقی خۆی نەداونەتێ، ئـەم وێنەیەشـی لـە دەوروبـەرو لـە واقیعـی حاڵەوە هـەڵێنجاوە. (وەكو یەك وایە بێ فەرقن) ئەم پاتەكردنەوەیە بۆ تەئكیدی واتایە كە گەیانـدنی یەكسانیو وەك یەكییـە، لەهـەر یـەكێك لەمانــەش (شــەهێنو حــاجی لەقلــەق)، (شــێرو ڕێــوی)، (مورشــیدو جــانی) دژیــەكی لــەنێوانا هەیــەو كۆكردنـەوەیان لـە تـای تـەرازووی بەرامبەریـدا مانـای غەرابـەتو سەرسـوڕمان دەگەیـەنێ، هەمیسـان جۆرێـك لـە پێچانو كردنـەوەی ڕێـك لـەنێوان (شـەهێن – شـێر – مورشـید) لەبەرابـەر (حـاجی لەقلـەق – ڕێـوی – جـانی)دا پێكدێت.

(كوێرو قۆڕ) پۆشینی تێدا هەیەو واتا نزیكەكەیان خەڵكە كەچ بینو نارێكەكـەی دەوری شـێخن، واتـاو مەبەسـتە دوورەكەشیان دوو پیاوی نزیكی شێخ بوون كە سەرچاوەكان ناویان بردوون. (مشكە كوێرەو ورچی كوێستانی)یش هەروا، ئەو كەسانەن كەلەبەر چاوان ونن، یا دوور كەوتەو لاتەریكن كە شاعیر خۆیشی بە یەكێك لەوان دادەنێت. خەیاڵی بەپێزی شاعیر بەدوای شتە نارێكو نەگونجاوەكاندا دەگەڕێو لە ئەنجامدا دەستگیریان دەكات، (كـەرو گـاو هێستر) دەدۆزێتەوە لەبەرابەر (كوێخاو رەئیسو میری دیوان) ریزیان دەكات، ئـەنجا ئێمـە بـۆ ئـەوە دەچـین كـە لـە مەبەستی شاعیر تێبگەینو هەر یەكێكیان لەگەڵ بەرامبەرەكەی جووت بكـەین؛ (كـەر – كوێخا)، (گـا – رەئـیس)، (هێستر – میری دیوان)، ئەمە پێچانو كردنەوەی ڕێكە، ئاخۆ شاعیر دەبێ چەند خەیاڵبازی كردبێو مێشكی خـۆی گوشی بێ تا بەم هاوكێشە داهێنەرانەیە گەیشتبێت!.

لە دوو دێرەکەی دواتر:

بەیار کێلان‌و گاری لەڕ، پیرو کچ خواستن، ژن‌و تەدبیر

سەگ‌و جۆ، ئەسپ‌و ئێسقان، بۆق‌و سەردار، جورج‌و ناو کانی

عەباو کەر، فێس‌و ڕێوی، ورچ‌و شەپقە، مێزەرو مەیمون

حەیاو کوێر، شەرم‌و دۆم، قەحپەو وەفا، نامووس‌و سۆزانی

کۆکردنەوەی ئەم هەموو جووتمانە ناتەباو دژیەکانە سەرسووڕمان لە دەوڵەمەندی‌و فراوانی فەرهەنگی بیرو خەیاڵی شاعیر لای خوێنەر دەورووژێنێ، ئاخۆ چۆن ئەمانەی هەموو دۆزیونەتەوەو لەکوێی هێناون.

ئەمانە هەموو (تەوس)ن‌و لە بەرگی پرسیارو سەرسووڕمان‌و بە کورتبڕی وەکو پێویستییەکی شیعری‌و هونەری دەربڕاون. مەبەستیش نەفی کردنی پەیوەندی نێوان هەر دووانەیەکە لەمانە. کە ناشێ هەرگیز باوەڕ بە گونجان‌و جێبەجێ بوونیان بەیەکەوە بهێنرێت، هات‌و باوەڕێکی واش لە ئارادا هەبێت، ئەوا شاعیر لە بنەڕەتەوە ریسوایان دەکات‌و هوشداری بە (خاوەن دەسەڵات)یش دەدات، کە واز لەو رەفتارو کردارە خۆش باوەڕیانە بهێنی.[٢٣]

دوای ئەوە زمانی قەسیدەکە ئاڕاستەیەکی تازە بە خۆیەوە دەگرێت، لە زمانی ڕەخنەو پرسیارو گاڵتەجاری‌و سەرزەنشتەوە بۆ زمانی وەسف‌و ستایش‌و پیاهەڵدان وەردەگەڕێ. شاعیر ڕاستەوخۆ مەبەستەکانی دەدرکێنێ.

لە پاتەکردنەوەی (فەخرە بۆ من)و (فەخری کوردانی) مەبەست پێداگرتن‌و جەختکردنە. هەر سێ گرێی نیوە دێرەکەی تر هاو واتان؛ واتە تۆ سەید، یا بەرزنجەیی، یا نەوەی پێغەمبەریت:

نەوەی کاك ئەحمەدی نوتفەی حوسەینی شێری یەزدانی	=	بەرزنجەیی

خستنە پاڵ‌و بەدوا یەکتر داهاتنیان، پێداگرتنە لەسەر پیرۆزی‌و پایەبەرزی شێخ مەحموود.

لە دێرەکەی دواتر (جەنابی) وشەیەکە بۆ (تۆ) زیادکراوە، هەم بۆ هاوسەنگ کردنی کێش‌و هەم بۆ تەئکیدی گوزارە، ئەمەی دوایی بۆ نەهێشتن‌و ڕەواندنەوەی هەر جۆرە شك‌و گومانێکە.[٢٤] (لەمن دەرحەق بەمن) دووبارەبوونەوەی (من) بۆ جەختکردنەو جۆرێك لە تایبەتکردن (تخصیص)ی تێدایە، (موشفیقتری) پلەی بەراوردی دووهەمەو سەبارەت بە جێناوی (من) تەئکیدە.

(ئەمما) بۆ تێهەڵچوونەوەیە لە مەبەستێکی تر، ئەوە دەگەیەنێ: (ئەمما فکرت خراپەو زۆر بە نسیانی) بە ڕستەیەکی ئیعتیرازی (لە بەختی نەحسی من) لێك جیاکراونەتەوە.

لە دیالۆگی (من — تۆ)، لەم دوو دێرەی لە پێشەوە ئاماژەمان پێی کرد، ئەم دوو جێناوە بە یاوەری جێناوی لکاوی (ی)، بە شێوەی جیاجیا دووبارە بوونەتەوە، جۆرێك لە فەنتازیای زمان و بێ ئۆقرەیی‌و ناجێگیرییان پێوە دیارە. تا لە دواییدا بەلای (گوتار ئاراستەکراودا — واتا شێخ) دا دەکەوێت و بە (زۆر بەنسیانی) دەبڕێتەوە، بە مەعنای(تۆ زۆر بە نسیانی)، لێرەدا ئاوەڵکاری چەندایەتی (زۆر) لەباری سیمانتیکییەوە قورەکەی خەستترکردۆتەوە، هەر بۆیە شاعیر لە پڕ بە کەتنەکەی خۆی دەزانێت‌و دەکەوێتە خۆسەرزەنشتکردن، ئەمجار دیالۆگی نێوان زمانی باوەڕو زمانی شیعر دێتە گۆڕێ. گوتاری شیعری خۆی بە گوتارێکی گەوج‌و تێکەڵاو دەداتە قەڵەم لەبەرابەر گوتاری شاعیرو پیاوانە.

دوو دێرەکەی دواتر وێنەی وەسفی جوانو پیرۆزییان لێ دەتکێ، بەشێوەیەکی (ئینشائی) دەربڕاون کە بەردەوامی لێ دەخوێندرێتەوە لە جووتە ریزکراوەکانی:

خراپەی چاکەیە، زامی شیفایە، حیدرەتی حیلمە

جنێوی فەخرە، تاڵانی عەتایە، عەفوە عینوانی

لەهەر یەکێکیان دژیەکییەکی گونجاو، کورتبڕیو وێنەی لێکچواندنی رەوانو تەوکید هەیە، لەباری زانستی مەنتقیشەوە شوێن گۆڕکێیان پێ کراوە، خراپە شوێنی هاودژەکەی (چاکە)ی گرتۆتەوە، ئەوانی تریش هەروان، زام بووە بە شیفا، تورەیش بووە بە سەبر، هاوسەروایش لە نێوانیاندا هەیە کە باری ئاوازەیی کەرتەکانی بەرزکردۆتەوە.

لە (عەفوە عینوانی)دا تایبەتکردن هەیە، واتا چاوپۆشینو بەخشینو لێبوردن تایبەتن بە شێخو لای خەڵکی تر نییە، (کەرەمکار)، (وەفادار)، (وەلی خولق)، (عەلی کردار)، (تەبیعەت چاك)، (دڵ بێ باك)، (تینەت پاكو نوورانی) ئەمانە (سیفەتی تەشبیهی)ین، سیفەتی تەشبیهی کاتێك ساز دەبێت کە (دوو ناو، یان ناوێكو پاشگرێکی تەشبیهی وەکو (لێچوو – لەوچوو) پێکهاتەیەکی وێنەی لێکچواندن دەنوێنن[٢٥] لەباری زمانەوانیشەوە دەبن بە (دیارخراو + دیارخەر).

لە دوو دێری کۆتایی قەسیدەکەدا شاعیر پوختەی سەربووردەکە بە چڕی دەخاتەوە یادو، وەکو نەریتێکی باویش لەدوا دێردا نازناو (تەخەلوس)ی خویشی جێگیر دەکات. ئەم نازناوی خۆ هێنانەوەیە لەدوا دێردا شوێنی پەنجەمۆرو واژووی خاوەن گوتار دەگرێتەوە.

رامانێك لە هەستو سۆزی قەسیدەکە/

سۆز یەکێکە لە رەگەزەکانی کاری ئەدەبیو هەر ئەویشە نەمری بە ئەدەب دەبەخشێتو، لەمێژوو یا لە هەر زانستێکی تری جیادەکاتەوە، کە پشت بە هۆشو بە ژیری دەبەستن.[٢٦]

نەمری بەو مانایە دێت کە مرۆڤ لەگەڵ رابووردنی زەمانیش لە چێژ وەرگرتنو خوێندنەوەی کاری ئەدەبی وەڕەز نابێتو کۆڵ نادات. ئەم هەمو بلاوکردنەوەی ئەم قەسیدەیە لەم چل ساڵەدا، لەکاتو شوێنی جیاجیا، روونترین بەڵگەو بڕوانامەیە کە تایبەتکراوە بەو کارە ئەدەبییە. ئەنجا هەر ئەو شەپۆلی هەڵچوونە دەروونیەیە، لە تامو چێژو خۆشیو جوانیو هونەری، کەوا وەکو موگناتیس خوێنەری کورد پەلکێش دەکات بۆ دەور کردنەوەی جار لە دوای جار.

شاعیر بە زمانێکی سادەو ڕەوانو دلگیر دێتە گوتار، رەخنە دەگرێو گازاندە هەڵدەڕێژێ، پەندو ئامۆژگاری دادەدا، هەڵدەچێو توانجو تەوسو تانەو تەشەر دەگرێ، هەموو کەفو کولی دەروونی لە رێبازی سۆزێکی راستگۆیانەو راستەقینەو دڵسۆزییەکی پاكو بێگەرد دەخاتەروو. ئەوەندە بێگەرد، رەوانو راستگۆیانە دەدوێ، کەوا نیازو خواستو مەبەستەکانی لە گیانێکی حەسرەتبارەوە دەرژێتە ناخی دەروونی خوێنەرەوەوە. بە جۆرێك وا هەست دەکەیت کەوا ئەوە موعاناتو خەمو ئێشو ژانەکانی خودی خوێنەر خۆیەتی.

هەستو سۆزەکانی خالیسی لە کۆمەڵگەی کشتوکاڵی کوردەواری ئایندارو داوێنپاکەوە هەڵێنجراون، کە پابەندی بەهاکانی کاری هەقو خێرو چاکەو جوانییە. پەردەیەکی خەماویو تارایەکی حەسرەتبار (وەکو رەگەزێکی رۆمانسی)، قەدو باڵای تێکستەکەی داپۆشیوە.

شاعیر له ئاست ناپاكو گەندەڵكارانیشدا هەستێكی رقاوی كینە رێژی نییە، زمانی حاڵی شاعیر دەبێتە زمانحاڵی هەموو خوێنەرێكی خاوەن ویژدانو هەقخوازو بە پەرۆش بۆ مەسەلەكانی میللەتو بۆ نیشتمان.
شاعیر بە زەوقو سەلیقەیەكی وەستایانەی هونەری، رەچاوی گونجانی نێوان زمانو هەستو سۆزو ئەندێشەكانی كردووە، لەسەرەتاوە تاوەكو دوا دێر لەنگەری پارسەنگەكەی لەنێوانیاندا راگرتووە. بەمەش مەبەستی بەرو دوای تێكستەكەی پاراستووە.

بەشی سێیەم

زمانو شێوازی شیعری/

شێواز بریتییە لە رێگاو چۆنیەتی دەربڕینی بیرو مەبەستەكان بەهۆی زمانەوە.[٢٧] شاعیر بۆ گەیاندنی بیرو مەبەستو هەڵڕشتنی سۆزو ئەندێشەكانی بۆ خوێنەر پەنا بۆ زمانو شێوازێكی گونجاو دەبات.
خالیسی شاعیری ماوەی باسەكەی ئێمە، لەو قەسیدەیەدا شێوازێكی مامناوەندی پاراوو شیرینی هەڵبژاردووە كە لە دەوروبەرو كۆمەڵگەكەی خۆی كارایەو بەدەرد دەخورێت، شاعیر نە ئەو زمانو شێوازە شیعرییەی هەڵبژاردووە كە پێچراوو سەختو ئاڵۆزەو تێگەیشتنی دژوارە، نە ئەوەندەش سادەو ساكار هاتۆتە گفتار كەوا هەستو مەبەستەكانی كاڵو كرچ بێنە بەرچاو.
لە درێژەی تێكستەكەدا گەلێ دیاردەو ئاكاری زمانەوانیو شێوازگەری سەرنجی خوێنەر رادەكێشێت كە بنیاتو پەیكەری قەسیدەكەیان پێكهێناوە، لێرە پەنجە بۆ ئەو دیاردە زمانیو شێوازگەریانە رادەكێشێن:
رازاندنەوە (تلمیع)، لەپێشەوە ئاماژەی بۆكراوە، ئەمە هونەرێكی روخساری شعرییە بەڵام وەكو دیاردەیەكی شێوازگەریو زمانی شیعریش سەیر دەكرێت. شاعیر ناو قەدی تێكستەكەی بە چوار دێرە شیعر بە زمانی فارسی رازاندۆتەوە كە لەباری كێشو مۆسیقاو سۆزو مەبەستەوە هەست بە هیچ جۆرە پچڕانو دابرانێك ناكەین لە سیاقی تێكستەكەدا تەنها ئەوەندە نەبێت كە زمانەكەی گۆڕاوە.
لە پەنابردن بۆ وشەو پێكهاتەو زاراوەی بێگانەش شاعیر زمانێكی پەتیو خۆماڵی یەكدەستی بەكارهێناوە، بەرێژەیەكی زۆر كەم وشەو زاراوەی بیانی بەكار بردووە. بەشێكیش لەو وشەو پێكهاتە زمانییە بیانیانەی كە شاعیر بەكار هێناون لە بنەڕەتدا وشەی فارسی یا عەرەبین، بەڵام لە كوردەواریدا ئەوەندە باوو بڵاون كە مۆركی وشەی كوردیان وەرگرتووە.
سەر لەبەری وشە عەرەبییەكانی تێكستەكە بە باوو نا باویانەوە ئەمانەن:
(عەرز، دوعا، قوتب، رەببانی، قەوی، وەلییو نیعمەت، ئەتراف، دوعا، تەدبیر، صوفی، شێخ، لوقمە، مەتلەب، عورف، مەتلەع، سانی، عەزل، حەواله، فەرق، مورشید، جانی، عاسی، خاتر، خەرج، رەئیس، دیوان، عەبا، قەحپە، وەفا، نامووس، سالیس، وجود، فەخر، نوتفە، موشفیق، نەحس، فكر، نسیان، خەڵت، فەلەك، مەلەك، ئیتاعە، ئەمر، شیفا، حیدەت، حیلم، عەتا، عەفو، عینوان، كەرەم، وەلی، خولق، تەبیعەت، تینەت، نورانی، موفلیس، خەلق، حەیا، روح، تەعنە، جناب).
هەندێ وشەو تەركیباتی فارسیش لە تێكستەكەدا بەدی دەكرێن وەكو:
(دوعا خوانی، زینهار، خانەوێرانی، سۆزانی، پا)، لەمەر زاراوەو پێكهاتە زمانەوانییەكانی تێكستەكە كە وەكو لایەنێكی شێوازگەری سەیردەكرێت ئاماژە بۆ چەند دیاردەیەك دەكەین:

أ. **گرێی وەسفی:** شاعیر لە کۆتایی نیوە دێرەکانی دووەمدا لە زۆر شوێن پەنای بۆ بردووە. گرێی وەسفی پێکهاتەیەکی زمانییە لە (دیارخراو + دیارخەر)ێك پێکهاتووە بە هاوکاری ئامرازی (ی) بەیەکەوە گرێدراون، ئەمە خۆی لە بنەڕەتدا لە (ناو +ی+ئاوەڵناو)ێك پێکدێت، وەك لەم نموونانەدا:

– پەرچەم مەریوانی – میری دیوانی
– مەتلەعی سانی – رێگەی موسولمانی
– پیری کەنعانی – شێری یەزدانی
– ورچی کوێستانی

بەشێکی تر لەم گرێ وەسفیانە بەدی دەکرێن کە بەبێ یارمەتی ئامراز پێکهاتوون:

– دوعا خوانی - تەبیعەت چاك
– سمێڵ بابڕ – دڵ بێباك
– کفن دڕ – تینەت پاك
– کەللە خڕ – خانەوێرانی

ژمارەیەکیش لەم گرێ وەسفیانە (دیارخەر)ەکان خۆیان لە دوو وشەی خراوەپاڵ یەك بە یارمەتی ئامرازی (ی) پێك هاتوون بەم شێوەیە:

دیارخراو + ئامراز + دیارخەر

دیارخراو + ئامراز + (دیارخراو + ئامراز + دیارخەر)

ناو + ی + (ناو + ی + ئاوەڵناو)

ـ گەماڵی پیری گەیلانی
ـ بەرازی قوتبی رەببانی
ـ پشیلەی کانی ئاسکانی
ـ شێخەکانی لوقمە باتمانی

ب. **جووتە وشە:** ئەمە وەکو دیاردەیەك هەستی پێ دەکرێت، شاعیر تا توانیویەتی سوودی لەم قالبی جووتە وشانە وەرگرتووە، ئەویش بە شێوازی جۆراوجۆر کە ئەم دۆخانەی لێ بەدی دەکرێت:

– دوشمنو دۆست
– مورشیدو جانی
– کوێرو قۆڕ

} هاوڕەسەنی: زیندوو + مرۆڤ
دژیەکی: لە واتادا

– خراپەو چاکە
– زامو شیفا
– حیدەتو حیلم
– جنێوو فەخر
– تاڵانو عەتا

} هاونەژادی: ئاوەڵناو + ئاوەڵناو
دژیەکی : لەواتادا

- شێرو پڵنگ } هاوڕەسەن: زیندوو + گیانلەبەر
- شێرو ڕێوی } هاوواتایی: دڕندە

- شەهێنو حاجی لەقلەق } هاوڕەسەن: زیندوو + باڵدار
دژیەکی: لە سیفەتدا
- کەرو گا } هاوڕەسەن: زیندوو + ئاژەڵ
هاوواتا: لە سیفەتدا

جۆرێکی دیکە لە جووتە وشەی بەرامبەر لە تێکستەکەدا بەدی دەکرێت. کە لە شێوەی (ئیدیەم) لە ئاخاوتنی کوردەواریدا بۆ نەگونجانو ناتەبایی دەگوترێنەوە، وەکو:

- ژنو تەدبیر
- عەباو کەر
- سەگو جۆ
- فێسو ڕێوی
- ئەسپو ئێسقان
- ورچو شەپقە
- بۆقو سەردار
- مێزەرو مەیمون
- جورجو ناو کانی
- حەیاو کوێر
- شەرمو دۆم
- قەحپەو وەفا
- ناموسو سۆزانی

ئەمانە لەشێوەی فرێز یاخود گرێی ناوینو لە (ناو + ئامراز + ناو) پێکهاتوون.
لە دوو شوێندا فرێزەکان بە هاوکاری (چاوگ) سازبوون:

- بەیار کێلانو گای لەڕ
- پیرو کچو خواستن

ج. **کۆکردنەوەو ریزکردنی چەند وشەیەك:** بەدوای یەکتردا کە هاو واتایی، یا هاو واتا ئاسایی پێکەوە کۆیان دەکاتەوە، هاو واتا ئاسا ئەو وشانەن کە واتاکانیان لە یەکتر نزیکەو لەیەك کێڵگەو چوارچێوەی واتاییدا کۆدەبنەوە[(٢٨)]

- یەکانە، پەلخ، مالۆس
- دەپارە، پوول، تارانی
- مەلا، دەروێش، سۆفی، شێخ
- تاڵان، عەزل، لانەوازی، خانەوێرانی
- کوێخا، رەئیس، میر

هەر لەسەر ئاستی وشەسازی دەکرێ ئاماژە بە ڕۆڵی جێناوە کەسییەکان بکەین، شاعیر لەسەرەتادا لە ڕێگەی بەکاربردنی جێناوی کەسی سێیەم (ئەو) گوتارێکی ناراستەوخۆی بەرپاکردووە:

- وەڕین دەست پێ دەکا
- دەڵێ بۆچی دەرت کردم } ئەو (شاعیر)
- بەری ملیان لە کوێ دەگرێ

لە بەشی دووەمی قەسیدەکە بەلای گوتاری راستەوخۆ روو وەردەگێڕێ:

- با بێمە سەر مەتلەب - لەسەر ئەم مەتڵەعە لادەم - بچم بۆ مەتلەعی سانی - بچم بۆ مەتلەعی سالیس - چلۆن بێم بۆ سلێمانی	من (شاعیر)

لە بەشی دوایی قەسیدەکە جێناو شوێنگۆڕکێی پێکراوە لە بڕی تۆ/بۆ پەیام ئاراستەکراو ئەو/ بەکار براوە

- خراپەی چاکەیە .... - کەرەمکارو..................	ئەو (شێخ مەحموود)

لە دوو دێری کۆتایی بۆ چۆنیەتی دەربڕینی مەبەست شاعیر یاری بە جێناوەکان دەکات:

- ئەگەرچی موفلیسی کردم، لەناو خەلقا حەیای بردم ⟵ من (شاعیر)
- ئەمەندەی باری تەعنە، کەوت بە ملدا .... دەهاتە خزمەتت ⟵ ئەو (شاعیر)

لە ئاستی رستەدا/ شاعیر لەسەر شێوازی دیالۆگو گێڕانەوە، کەشو هەوای گوتارێکی شیعری دڵنەوازی بەرپا کردووە، بۆ ئەم مەبەستە پەنا بۆ شێوازە جۆراوجۆرەکانی رستەسازی براوە، لە سازکردنی رستەی هەواڵ، داڕشتن، پرس، سەرسووڕمان، رستەی مەرجو وەلامی مەرج، گوتارو مەبەست لە رستەی کورتو سفتو بەیەکەوە بەستراو لە دوو تویی نیوە دێرەکاندا دەربڕاون، یا لە سیاقی یەك دێر واتاکەی تەواو دەبێت، هیچ رستەیەك بەدی ناکرێت بۆ تەواو بوونیو واتاکەی پەڕیبێتەوە بۆ دێری دواتر، بەمە یەکێتی واتایی بەیت پارێزراوە، لەگەڵ ئەوەشدا تارمایی هێڵێکی واتایی وەکو زنجیرە دێرەکان بەیەکەوە گرێ دەداتەوەو بەمە تەوەری یەکێتی گشتی واتا لە قەسیدەکە لەبەرچاو گیراوە. زۆربەی مەبەست بە رستەی کورت لەنیو دێردا دەبڕاوە، وەکو:

- دەڵێ بۆچی دەرت کردم؟	رستەی پرس
- لە رۆژی وا پیاوێ چاترە بۆ تۆ لە پێنج سەد کەس.	رستەی هەوال
- هەزاری لیرەیەك ناکا دەپارەو پوولو تارانی.	رستەی هەوال
- هەموویان دوشمنی تۆو دۆستی تۆن ئەو گیپە خۆرانە.	رستەی هەوال
- هەموو شێرو پڵنگن وەختی نان خواردن لە ئەترافت.	رستەی هەوال
- دوعات با بۆبکەن ئەمما بە تەدبیریان نەکەی.	رستەی داڕشتنی نەرێ
- لە کوێت دۆزینەوە ئەو کوێرو قۆڕانەی لە خواعاسی؟	رستەی پرس
- کەروگا خەرجی باروو جوتە — هێستر ماڵی کاروانە.	رستەی هەوال
- وجودت فەخرە بۆ من.	رستەی داڕشتن
- جەنابی تۆ لە من دەرحەق بە من موشفیقتری	رستەی داڕشتن

کۆمەڵێك رستەی سەرسووڕمانی کورت لەم دوو دێرەدا هاتوون:

- بەیار کێلاتو گای لەڕ !.	- پیرو کچ خواستن.	- ژنو تەدبیر!.
- سەگو جۆ.	- ئەسپو ئێسقان!.	- بۆقو سەردار!.
- جورجو ناوکانی!.	- عەباو کەر!.	- فێسو رێوی!. ....تاد

له هەندێ شوێن رستەكان واتاكانیان لەنیو دێری دووهەم بە ئامانج دەگات:

– ئەگەر پاست نەكەم بەخوا، هەموو چەڵتووكەكەت دەخوا بەرازی قوتبی رەببانی.

– بە تەدبریان نەكەی زینهار، مەلاو دەروێش و سۆفی و شێخەكانی لوقمە باتمانی.

– لەبەر چاوت وەكو یەك وایە بێ فەرقن لەخزمەتتا، شەهێن و حاجی لەقلەق، شێرو رێوی مورشیدو جانی.

رستەی (هەواڵ – خەبەر)، بە كورتی بە چڕو پڕی لە دوو وشەدا بەدوای یەكتردا رێزكراون:

– خراپەی چاكەیە. - زامی شیفایە.

– عەفوە عینوانی (ئەم رستەی دوایی بۆ زەرووڕەتی شیعری گوزارەكەی پێش خراوەو لە بنەڕەتدا وەكو ئەوانی ترەو: عینوانی عەفوە)یە.

كۆمەڵێك رستەی تر هەر بەو شێوەی سەرەوەن بەڵام بەهۆی (و) پەیوەندی خراوەنەتە شوێن یەك:

كەرەم كارو وەفادارو وەلی خوڵق و عەلی كردار

تەبیعەت چاك و دڵ بێ باك و تینەت پاك و نورانی

كە لە بنەڕاتدا لە ئاستی رستە سازیدا بەم رەنگەن:

- كەرەمكارە . - وەفادارە. – وەلی خولْقە. .... تا دەگاتە : – تینەت پاك و نوورانییە.

ئەم دوو كۆمەڵەی دوایی هەر رستەیەك لە (نیهاد + گوزارە+ كاری بێ هێزی بوون) پێكهاتوون.

شاعیر بە زۆری وشەو لكسیكیۆنی سادەی (دوو برگەیی و سێ برگەیی) بەكار بردووە. رستەو فرێزو پارستەكان لە مەڵبەندی ژیانی شاعیر هەڵێنجراون. وشەو پەرەگرافی پڕ بە پێستی مەبەست هاتوون دوور لە (حەشو)و زێدەرۆیی. یادو سۆزو بیرەوەری لە دڵی خوێنەردا دەووروژێنێ، چێژێكی گەرم و بە جۆش بە دەروون دەبەخشێت. بەمە رەنگی گیانی شاعیر لەگەل گیانی خوێنەر تێكەڵاو دەبێت.[٢٩]

كێش و ئاواز/

پێكهاتەو رەگەزە بنەڕەتییەكانی هەر تێكستێكی شیعری بریتییە لە زمان و ئاوازو وێنە، بۆیە زۆرجاران وەكو راستییەكی حاشا هەڵنەگر دەگوترێت كەوا شیعر لە هەقیقەتدا ئاوازی وشەو بێژەكانە.[٣٠] ئاواز یاخود مۆسیقای شیعر لەم سەرچاوانەوە هەڵدەقوڵێ:

– ئاوازی دەرەوە.

– ئاوازی ناوەوە.

– ئاوازی لاتەنیشت.[٣١]

ئاوازی دەرەوەی شیعر لە سیستەمی كێشی شیعرەوە بەرپا دەبێ، واتە لە چۆنیەكی و ریزبوون و بە دوای یەكتری داهاتنی (هەنگاوەكان – تەفعیلەكان) لە كێشی دێرە شیعری عەرووزی. كاتێك هەنگاوەكان لە هەردوو نیوە دێردا یەكسان و هاوسەنگ دەبن، دوو رەگەزی چێژوو جوانكاری بە شیعر دەبەخشن كە بریتین لە هاوتایی و هاوسەنگی:

فەعوولون مەفاعیلون فەعوولون مەفاعیلون

فەعوولون مەفاعیلون فەعوولون مەفاعیلون

هاوتایی

هاوسەنگی

ئەم سیستەم و رێكخستنە ئاوازێكی جوان و پەسەند بە شیعری عەرووزی دەبەخشێ، كە لە بنەمای هەستكردن بەو گونجاوی هاوئاهەنگیەوەیە كە لەم هاوتایی و هاوسەنگیەوە هەڵدەقوڵێ و پەیدا دەبێ.[٣٢]

شیکردنەوەیەکی بڕگەیی دێری یەکەمو (مەتلەع)ی تێکستی قەسیدەکە، کە دەبێتە کلیلی ڕێبەری کێشی شیعرەکە، ئەوە نیشان دەدات کە قەسیدەکە لەسەر کێشی، (هەزەجی هەشت هەنگاوی سالیم) هۆنراوەتەوە.

لە	پاش	دا	وێ
وە	ڕین	دەست	پێ
ب	–	–	–
مە	فا	عیـ	لون

نو	پا	ماچ	کرِ
دە	کا	بەچ	کەی
ب	–	–	–
مە	فا	عیـ	لون

د	ن‌و	عەر	زی
گە	ما	ڵی	پی
ب	–	–	–
مە	فا	عیـ	لون

دو	عا	خوا	نی
ری	گەی	لا	نی
ب	–	–	–
مە	فا	عیـ	لون

کێشی هەزەج لە دیوانی شیعری کلاسیکی کوردیدا پلەی بەرچاوو یەکەمینی هەیە.[٣٣] بە پەیوەندیش لەنێوان بابەتو هەڵبژاردنی کێشی شیعر، بە شتێکی ڕەوای دەبینین کەوا خالیسی شاعیر لای لە (هەزەج) کردۆتەوە لە هۆنینەوەی قەسیدەکەیدا، لەگەڵ ئەوەشدا هەڵبژاردنی ئەم کێشە بۆ ئەم بۆنەیە بێ حیکمەت نییە، بەو هۆیە کەوا ئەم قاڵبە کێشەی (هەشت هەنگاوی سالیم)، کێشێکی نەرمو سووکو پشوو درێژی ئاوازەدارەو مەودای خەیاڵکردنو دەربڕین لەبەردەم هۆنەردا دەکاتەوە، وەك ئەوەی چۆن لەم قەسیدەیەدا بیرو هەڵوێستی شاعیر لە تەك سیاقی گشتی مۆسیقای کێشکەکە یەکانگیر بووەو کەشو هەوایەکی قووڵی لە بیرو سۆزو ناڵە بە تێکستەکە بەخشیوە. لە سۆنگەی ئەوەوەش کە بڕگەکان لە هەنگاوەکاندا کورتو سوكو ئاهەنگدارن بۆیە کێشەکە (بە پێڕەوی لەویش قەسیدەکە)، لە سروشتی ئاخاوتنی ئاسایی نزیك دەبێتەوە لەباری مەبەستو بابەتیشەوە لەگەڵ زمانی سکاڵاو گلەییو گازاندەو رازی دەروون گونجاو دەبێت.[٣٤] چوار دێرە فارسیەکەش بەر هەمان حوکمی تێکستەکە دەکەونو لێیان لانادەن. واتە یەکێتی کێش وەکو بنەمایەکی گرینگی شیعری کلاسیکی لە تێکستەکەدا پارێزراوە.

ئاوازی لا تەنیشت لە ئاستی ئاسۆیی دێرەکاندا کار دەکات، کە سەرواو پاش سەرواو سەروای ناوەوە رۆڵی تێدا دەگێڕنو لە ئاوازەکەیدا رەنگ دەداتەوە.

سەروا خۆی سازو ئاهەنگێکی تایبەتی بە شیعر دەبەخشێت، خوێنەر بۆ بیستنەوەی لە مۆسیقای شیعردا، گوێ قولاغو لە دووبارەبوونەوەیدا چێژی لێ دەبینێت.[٣٥]

لە (عیتاب)دا ئەوەی بایەخی ئاوازەیی زیادی هەیە، تەنیا هێشوە دەنگی (آنی) نییە کە سەرواکانی سەر لە بەری قەسیدەکەی لەسەر دامەزراوە، بەڵکو فرێزو گرێی سەرواکانە، کە هەر یەکەیان لە (دیارخراو + دیارخەر)ێك پێکهاتوون. ئەم گرێ سەروایانە ئاوازی کۆتایی دێرەکانیان دوو چەندان کردۆتەوە. کە خۆشیان بریتین لە گوڵبژێرێك لە وشەو پێکهاتەی زمانی نایابو بە بڕشتی هاوسەنگو ئاهەنگدار، وەکو گەردانەی مرواری بە کۆتایی نیوە دێرەکانی دووایی‌یدا هاتوونەتە خوارەوەو بوون بە زەنگۆڵە ئاواز. کاتێك سەبری دەوری گرێ سەرواکانی وەکو (پیری گەیلانی، قوتبی رەببانی، کانی ئاسکانی، پوول وتارانی.....) کە لە دوایە زیاتر پەرە دەسێننو ڕێزەکانی بە بڕشت تر دەبن، (بچم بۆ مەتلەعی سانی، چلۆن بێم بۆ سلێمانی، رەئیسو میری دیوانی، حوسەینی شێری یەزدانی....) دەکەین، تێدەگەین کە تا چ رادەیەك ئامانجدارو دەست بژێرن، کە نەك تەنها وشە سەروای ئاسایی نین، بەڵکو لە باری کێشو ئاوازو دەلالەتو چێژی ئێستاتیکییەوە، گیانی گوتارو هونەری شیعری خالیسیان بەرجەستە کردووەو ماکی نەمرییان بالا پۆشی تێکستەکە کردووە.

جگە لەوە لە هەندێ شوێن شاعیر رازاندنەوەی دەرەوەی گوتاری شیعری بەکارهێناوە لە (سەروادارى)دا، کە بۆتە مایەی برەو پێدانی ئاوازی ئاسۆیی دێرەکان،[٣٦] وەکو لەم شوێنانە:

- سمێڵ بابڕ/ کفن دڕ/ کەللە خڕ/

- خراپەی چاکەیە/ زامی شیفایە/ حیددەتی حیلمە/

جنێوی فەخرە/ تاڵانی عەتایە/ عەفوە عینوانی/

- کەرمکارو/ وەفادارو/ وەلی خولقو/ عەلی کردار/

تەبیعەت چاكو/ دڵ بێ باكو/ تینەت پاكو/ نوورانی/

ئینجا سەبارەت بە ریتمو ئاوازی ناوەوەی تێکستەکەش، پێویستە دیاردی بۆ ئەو راستییە بکەین کەوا ریتمی شیعر (جوولەیەکی زیندووە لە تاقیکردنەوەی شیعرییەوە هەڵدەقوڵێو لە ئاستی جوولەی ناوەوەی تەرکیبی شیعردا گەڵاڵە دەبێو لە ئاستی دەنگی دەرەوەدا رەنگ دەداتەوە.)[٣٧] واتە ژانو هەژانێکی دەروونو ناوەوەیەو بە رێگای شێوازی دەنگو وشەو رستەو دەستەواژەکان خۆی دەنوێنێو کە لەگەڵ ئاستی کێشدا یەکانگیردەبن جۆرە ئاهەنگو ئاوازێکی تایبەت بە دێرەکان دەبەخشن.[٣٨]

بەو پێیە ئەگەر شەنو کەوێکی ئاستی دەنگسازی لە دێرەکاندا بکەین پێویستە مەسەلەکانی فۆنیمو نافۆنیم، دەنگدارو بێ دەنگ، دەنگداری درێژو کورت، بێ دەنگی نەرمو کپو گڕو... رەچاوبکەین کەوا دەبن بە سازگەی ریتمو ئاوازی ناوەوەی وشەو پێکهاتەکان.

چەندی دەنگەکان بە گشتی لە داڕشتنی پێکهاتەو وشەکاندا لە پاڵ یەکتر تەباو رێكو گونجاو بن ئەوەندە سازو ئاهەنگی وشەکان لە بارتر دەبن. ئەم پێیە کە هاتو لە نەخشەی دەنگەکانی دوو دێری یەکەمی قەسیدەکە بکۆڵینەوە چەند سەرنجێکمان لەلا دروست دەبێت:

(ە :٢١، ی : ١٦، آ: ١٤، و : ٩، ر:٩، د:٨، ن:٧، ب: ٧، ك:٧، ت:٦، ل:٦، م:٥، پ: ٥، چ:٤، خ:٣، گ:٣، ز- س- ع: ٢، ش – ق: ١، ج – ح – ژ – غ – ف:٠).

لەمەوە ئەو راستییە روون دەبێتەوە کە دەنگە نەرمو ئاوازەدارو کشاوەکانی وەکو (ی، آ، و) رێژەی زۆربە پێکدەهێنن لە چاو ئەوانی تر، لەپاڵ دەنگە نەرمەکانی وەکو (ە، ر، د، ن، ب، ك، ت، ل، م) کەوا رێژەیەکی بەرچاویان هەیە.

لە دەنگسازیدا دەنگە نەرمەکانی وەکو (ی، ە، و، م، ل، ن، ر) لە مەسەلەی یەکگرتنو رێژەو دووبارەبوونەوەیان لە چوارچێوەی وشەدا لەناوخۆیانا زۆر تەبانو زیاتریش لە شیعردا لە تەك مەبەستەکانی وەکو وەسفو غەزەلو لاواندنەوە دەگونجێن.[٣٩] کە قەسیدەی (عیتاب)یش لەم کایایانەوە نزیکەو دیارە کوردیش واتەنی مشتی نموونەی خەروارێکە، خشتەی دەنگسازی سەر لەبەری تێکستەکە لە ئاقاری دوو دێرەکەی بەراییدا دەخولێتەوە، هەر بۆیەش هەوای ریتمو ئاهەنگێکی کشاوی نەرمو دڵرفێن ئاسمانو فەزای تێکستەکەی پێکهێناوە.

لە لایەنی وشەسازی تێکستەکەوە، لە بڕگەی زمانو شێوازی شیعریدا تارادەیەك تیشکمان خستۆتە سەری، دەمێنێ بزانین کە ئەم فەنتازیای وشەو پێکهاتە زمانەوانیانەی تێکستەکە تا چەند لە خزمەتی ئاوازی ناوەوەی قەسیدەکەدایە.

ئەوەی پەیوەندی بەم ئاستەوە هەبێت بریتییە لە پێکهاتەی بڕگەیی وشەکان، ئاخۆ (١ : ٢ : ٣) بڕگەیی یا زیاترن، ئەنجا رادەی وشەی سادەو لێکدراو، رادەی سازانو تەناسوقی پێکهاتە ریزمانیەکان تا کوێ بڕ دەکەن، هەروەها رازاندنەوەو جوانکاری لە بێژەکان، لە بابەتی کەرتکردنو جۆرەکانی سەرواداریو رەگەزدۆزی و پاتەبوونەوە، کە هەموو لە خزمەتی ئاهەنگی ناوەوەدان.[٤٠]

ڕوونکردنـەوەی چـەند دێرێکـی تێکسـتەکە وەکـو نموونـە، لـە ئاسـتی وشەسـازیدا چـەند دیاردەیـەکمان بـۆ ڕوون دەکاتەوە:

دێرەکان:	ژمارەی وشەی:	١	٢	٣	٤	٥	بڕگەیی:
١		٣	٤	٤	٣	_	
٢		١	٩	٢	٢	_	
٣		٥	٤	٢	٢	١	
٤		_	٩	٣	_	١	
٥		٤	٤	٦	_	_	
		١٢	٣٠	١٧	٧	٢	

بەچاو پۆشین لە پێشبەندی (لە) کە لە ریزی وشەی یەك بڕگەیی ژمێردراوە، ئەوا ڕێژەی وشەی یـەك بڕگـەیش وەك وشەی (چوار) بڕگەیی لێ دێت.

کەوا بێت ڕێژەی وشە (٢، ٣) بڕگەییـەکان پشـکی شـێریان وەبەردەکـەوێتو ئـەم دیـاردەی کەڵەکـەبوونی وشـەی سادە (٢، ٣)بڕگەیی لە تێکستـەکەدا، بـە پەیوەنـدی لەگـەڵ خاسـیەتی بڕگـەیی کێشـی (هـەزەج) کـە لـە پێشـەوە قسەی لێوەکرا، یـەکانگیر دەبێـتو مـاکی ئاهـەنگو ئـاوازو خرۆشـانێکی دەروونـی ناسـك پێـك دەهێنێـت، کـە لـە قازانجی زیادبوونی بڕەوی ئاهـەنگو دلگیری تێکسـتەکەدایە. ئـەنجا ڕواڵـەتی هاوواتـایی دوو یـا زیـاتری وشـەکان لەنیوە دێرەکانـدا لـە وێنـەی (یەکانـەو پـەڵخو مـالۆس، دەپـارەو پـوولو تـارانی، شـێرو پڵـینـگ، مـەلاو دەروێـشو سۆفیو شێخەکان، شەهێنو حـاجی لەقلـەق، شـێرو ڕێـوی، کـەرو گـا، مورشـیدو جانی....تـاد) سـەرباری دەلالـەتی سیمانتیکی، ڕستەی مۆسیقایی ناوەکی پێك دەهێنن کە پایەی پەسەندی ڕیتمو ئاهەنگی نیوە دێرەکان لـە نـاخی وەرگـردا قـووڵتر دەکاتـەوە. جووتـە وشـە عاجباتییـەکانیش هـەر بـەو پێیـە، (عـەباو کـەر، فـێسو ڕێـوی، ورچو شەپقە،....تاد) هەمان ڕۆڵیان دەبێت لەسازگەی ڕیتمو ئاهەنگی دێرەکاندا.

ئاستی ڕستەسازی، کەوا ئاستی پێکەوە گونجانی وشەکانە لەپاڵ یەکتر، هاوپەیوەنـدە بـە ئـاوازو ڕیتمـی نـاوەوەی گوتـاری شـیعری. ئەمـە جـۆرو چـۆنیەتی سـازبوونی ڕسـتەو فرێزەکـان دەگرێتـەوەو لایـەنێکی ئاوازیشـی لـێ دەکەوێتەوە. لە بڕگەی زمانو شێوازدا ڕوونمـان کردۆتـەوە. لـە شـوێنی خۆیـدا ئامـاژە بـۆ ڕۆڵـی ئـاوازەیی فرێـزە سەرواکان کرا، لێرەدا دیاردەی کەرتکردنو هاوسەروایی فرێزە سەرواکان ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیـە لـە خوڵقانـدنی مۆسیقای ناوەوە:

/ گەماڵی / پیری/ گەیلانی/

/ بەرازی/ قوتبی/ ڕەببانی/

/ پشیلەی / کانی / ئاسکانی/

/ دەپارەو / پوولو / تارانی/

ئەمانە لە چەند ڕووەوە یەك دەگرنەوە:

١. جۆری خستنەپاڵ لە شوێنی خۆیدا ئاماژەی پێکراوە.
٢. جۆری کەرتکردنو هاوسەروایی.
٣. هاوتـەریبوون (موازنـە)، کاتێـك سـەیردەکەین کەرتـە بەرامبـەر بـە یەکـەکان لـە هـەموو فرێزەکانـدا هاوکێشن.[٤١]

بەم شێوەیە لە دەقی تێکستەکەدا ئەوەمان بۆ رەچاو دەبێت کە لە باری زمانەوانییەوە لەسەر ئاستی (دەنگ‌و وشەو رستە)دا دەقێکی بە بڕشت‌و دەوڵەمەندو ئامانجدارە. بە تانوپۆیەکی سفت‌و ئاهەنگدار چندراوە، تاوەکو تێنوێتی چاوەڕوانکراوی خوێنەر تێردەکات.

ئەنجام/

خالیسی بەهۆی تاکە قەسیدەکەیەوە، شوێنێکی شیاوی بۆ خۆی لە مێژووی ئەدەبی کوردی داگیرکردووە. ئەو لە بواری رەخنەگرتنی رووبەروو لە گەورەو سەرکردەی کورد دەست پێشخەرو پێشەنگ بووە.

لە قەسیدەکەدا چەند مەبەست پێکەوە گونجێندراون وەکو (داشۆرین‌و سەرزەنشت‌و وەسف‌و ستایش) کە لە دەسەڵاتی شاعیرێکی هونەرمەندا نەبێت نایەت. لە هونەرەکانی روخسارو ناوەرۆکدا لەگەڵ گەلێ لایەنی هونەری نایاب رووبەروو دەبینەوە. لەوانەیە بە هێزیو بە پێزی ئەندێشەو وێنەی هونەری لە تێکستەکەدا، راستگۆیی لە دەربڕینی سۆزو خۆشەویستی، دەوڵەمەندی‌و کارامەیی لە زمان‌و شێوازی دەربڕیندا، لەگەڵ گەلێ لایەنی تر، ئەم قەسیدەیە وەکو شاکارێکی شیعری لە ئەدەبی کوردی سەیر دەکرێت لە هونەرو داهێناندا.

پەراوێزەکان

(١) بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار: ٧٦.

(٢) بڕوانە:

– یاداشت، رفیق حلمی، ب١، ٦٧ - ٧١.

– یادنامەی شێخ مەحموودی حەفید، لیژنەی ئامادەکاری: ٣٢٣ – ٣٢٨.

– شێخ مەحموودی قارەمان‌و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م.ر.هاوار، ب١: ٥٤٨ – ٥٦٠.

(٣) مێژووی ئەدەبی کوردی، علاالدین سجادی : ٥٩٥.

- سەبارەت بە مێژووی لەدایکبوون وکۆچی دوایی شاعیر، هەروەها رێکەوتی دانانی قەسیدەکەش سەرچاوەکان مێژووی جیاجیایان هێناوەتەوە کە پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی هەیە ئێمە پشتمان بەو مێژووە بەستووە کە لەسەرچاوە پێشەوەدا هاتووە.

(٤) تاریخ مشاهیر کرد, بابا مردوخ روحانی (شیوا), ج ١ :١٩٦٩.

(٥) حکومەتی کوردستان، سدیق سالح: ١١.

(٦) گۆڤاری خاك، ژمارە (٢٠): ٦٥.

- دیارە خالیسی بەر لەوەش ولەسەردەمی عوسمانییەکاندا، چەند جارێك ئەو پۆستەی لە شوێنی دیکەدا وەرگرتووە، تا سەروبەندی جەنگی جیهانی یەکەم ئەوسا دەگەڕێتەوە کەرکوك. بڕوانە :

- گۆڤاری دەنگی مامۆستا، ژمارە (٩):١٧.

(٧) شێخ رەزای تاڵەبانی، د. مکرم تاڵەبانی: ٢٧.

(٨) رۆژنامەی پێشەوتن، ژمارە (٥٠): ١.

خالیسی لەم ژمارەیەی رۆژنامەکەدا پارچەیەکی (٧) دێری لە لاپەڕەی یەکەمدا بڵاوکردۆتەوە کەوا هەمیسان هێرشی بردۆتە سەر داب‌و دەستووری شێخایەتی‌و موریدو مەحسوبەکانیان، کە ئەمە لە کاتی خۆیدا هەرایەك دەخوڵقێنێ‌و، لە رۆژنامەکەدا دوو سێ کەس بە شیعر وەڵامیان داوەتەوە، بۆیە لە ئاکامدا خالیسی رادەکات بۆ کفریو بۆی دەردەچێ.

(٩) شێخ ڕەزای تاڵەبانی لە دوو بۆنەدا بۆ تەوازعو خاکەساریو نواندنی دڵسۆزیو پیشاندانی پیرۆزی شێخانی تەریقەتی قادری، خۆی بە (سەگ) چواندووە. لە چوارینێکی فارسیدا کە لەسەر کێڵی گۆڕەکەیو لەسەر دەرگای مەزاری شێخ عەبدولقادری گەیلانی لە بەغدا نووسرابوو هاتووە:

یا رسول الله چه باشد چون سگ اصحاب کهف

داخل جنت شوم در زمرهء اصحاب تو

او رود در جنت من در جهنم کی رواست

او سگ اصحاب کهف و من سگ اصحاب تو

لێرەدا خۆی بە سەگی بەر ئاستانەی شێخ عەبدولقادر (پیری گەیلانی) داوەتە قەڵەم کەو لەلای شاعیر لە ریزی یارانی پێغەمبەرە. هەوەرها لە ئاست کاك ئەحمەدی شێخیشدا گوتویەتی:

مـــەرپبووتە حەیاتم بە سولەیمانی و خاکی

خۆزگەم بە سەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی

ئەنجا لە سۆنگەی ئەمەوەیە کاتێ خالیسی دەکەوێتە دوان دەڵێ: وەڕین دەست پێ دەکا بەچکەی گەماڵی پیری گەیلانی.
هەورەها خالیسیش هەر لەسەر رێو شوێنی شێخ رەزادا دڵسۆزو وەفاداری شێخانی بەرزنجە بووە، ئەوەتا لە رووداوی شەهید بوونی شێخ سەعیدی حەفید لە ساڵی ١٩٠٨ لە شاری موسڵ، قەسیدەیەکی لاواندنەوەی بە زمانی فارسی بۆ گوتوە کە سەرەتاکەی بەمجۆرەیە:

جهان بی مروت را کجا باکس صفا باشد

مکن باور کە گردون را بە جز جورو جفا باشد

نە گردون را بە کام بندەای بو دەاست گردانی

نە زال چرخ را در دیدە ازرم و حیا باشد

– تاریخ مشاهیر کرد، ج٢: ١٦٩.
هەروەها خالیسی چوارینێکی رەنگینیشی هەیە کە بۆ شێخ مەحموودی گوتوە:

سەرکە بێ مشکیو کڵاو بێ سەرفرازیم بۆ چییە

دڵ وەکو شووشەی شکاو بێ دڵنەوازیم بۆ چییە

پێت عەتاکردم بە راستی حەققی خۆمو باوکم

تۆ کە مەحموودێکی وابی من ئایازم بۆ چییە

– مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٥: ٥٣.
(١٠) بنەماڵەی سەیدەکانی پشدەرو بتوێن لە دێی (سندۆڵان)ی سەر زێی بچووك کە دەکەوێتە خوارووی قەڵادزێو هەردوو دێی (سەیداوا)و (بۆسکێن)ی رۆژهەڵاتی رانیە لە کۆنەوە نیشتەجێ بوون، سەیداوا بە هۆی گەورەبوونی شارەکەوە ئێستا بۆتە بەشێك لە رانیە، لە پیاوە ناودارەکانیان لە کۆندا (شێخ ئەمینی سندۆڵان) بووەو لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمیش (شێخ حوسێنی بۆسکێن) بووە، ئێستاش هەندێ خێزانیان لە قەڵادزێو سەنگەسەرو رانیە دەژین.
(١١) د. نوری تاڵەبانی دەڵێ: دەوری ماڵەکەی دەگرنو تەقەی لێ دەکەن، ئەویش بەرگری لە خۆی دەکات، تا گولله بەرشانی دەکەوێتو زامدار دەبێت.
– شێخانی ئیرشادی تاڵەبانی: ٦٨.
(١٢) لەو ورتە پێشکەییەدا کە بۆ قەسیدەکە نووسراوە، لە گۆڤارەکەدا هاتووە: ((ئەم قەسیدەیە بۆ یەکەمجار لە رۆژنامەی (برایی) لە بەغدا لە (١٩٦٨) بلاوبۆتەوە)). بەداخەوە ئێمە لەگەڵ هەوڵو پشکنینی زۆرمان بە هۆی دەستنەکەوتنی رۆژنامەکە نەمان توانی ئەو دەقەی قەسیدەکە ببینین.
(١٣) مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، ب٥: ٥٠.

(١٤) درباره أدبيات ونقد أدبى: ٥٥٥.

(١٥) گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره (١٣):٤١.

(١٦) دیوانی حەمدی، ١٩٨٤: ١٢٧.

(١٧) شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م.ر. هاوار، ب٢: ٨٤٣.

(١٨) وەنەبێ شاعیران هەر تەنیا رەخنەیان لە شێخ گرتبێت، بەڵکو ئەوان لەچاو شاعیرانێك کە ستایشی شێخیان کردووە کەمایەتینو ئەمە پێویستی بە باسێکی سەربەخۆ هەیە.

(١٩) صور خیال در شعر فارسی: ٢٨٠.

(٢٠) بنية اللغة الشعرية: ١٠٩.

(٢١) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، ب١: ٥٤.

(٢٢) درباره ادبيات ونقد ادبى: ٤٥١.

(٢٣) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، ب٢: ١٠٢.

(٢٤) سەرچاوەی پێشوو، ب١: ٩٥.

(٢٥) درباره ادبيات ونقد ادبى: ٤١٣.

(٢٦) النقد الادبي الحديث، احمد امين: ٣٩.

(٢٧) الاسلوب والاسلوبية، (د. منذر عياشي): ٦.

(٢٨) زمانناسیو هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش: ٢٥.

(٢٩) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، ب٣: ١٠ – ١٢.

(٣٠) موسیقی شیعر: ٤٤.

(٣١) لە هەندێ لێکۆڵینەوە رەخنەییە تازەکان، لە پاڵ ئاوازی دەرەوەوئاوازی ناوەوەی شیعر، لەنگەری بایەخ خراوەتە سەر مۆسیقای لاتەنیشت (الموسیقی الجانبیە)ی شعر، وەکو لایەنی سێیەمی ئاوازی شیعری، کە ئەویش لە رۆڵی (سەروا، کەرتکردنو هاوسەروایی، پاش سەروا) لە بەرەپاکردنی ئەمجۆرە ئاوازە دەکۆڵێتەوە. بڕوانە : مۆسیقی شعر : ٦٥.

(٣٢) تحليل النص الادبى، محمد عبدالغنى المصرى: ٤٧.

(٣٣) کێشو ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، د. محەمەد بەکر: ١٩٧.

(٣٤) كليات سبك شناسى: ٢١٧.

(٣٥) موسیقی شعر: ٦٥.

(٣٦) زیباشناسی سخن فارسی، ٣: ٤٣.

(٣٧) کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی: ٧٧.

(٣٨) کێشو ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی: ٥٨.

(٣٩) تحليل النص الادبى: ٥١.

(٤٠) كليات سبك شناسى: ٢١٦.

(٤١) درباره ادبيات ونقد ادبى: ٣٩١.

سـەرچاوەکـــان

أ. کوردی/

١. بیرەوەری، محەمەد رەسوول هاوار، ئامادەکردنی: سدیق سالح، سلێمانی، ٢٠٠٧.

٢. پێشکەوتن – یەکەمین رۆژنامەی سلێمانی، عەلی ناجی کاکە حەمە – سیروان بەکر سامی، هەولێر، ١٩٩٨.

٣. دیوانی حەمدی، جەمال محەمەد محەمەد ئەمین، سلێمانی، ١٩٨٤.

٤. حکومەتی کوردستان ١٩١٨ – ١٩٢٤، سدیق سالح، سلێمانی، ٢٠٠٦.
٥. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا، عەزیز گەردی، ب١ – ب٢ – ب٣، هەولێر، ١٩٧٥.
٦. زمانناسیو هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، سەلام ناوخۆش بەکر، هەولێر، ٢٠٠٤.
٧. شێخانی ئیرشادی تاڵەبانی، دکتۆر نووری تاڵەبانی، هەولێر، ٢٠٠٣.
٨. شێخ ڕەزای تاڵەبانی، د. مکرم تاڵەبانی، هەولێرن ٢٠٠١.
٩. شێخ مەحموود لە شیعری کوردیدا، لەتیف بەرزنجی، هەولێر ١٩٩٠.
١٠. شێخ مەحموودی قارەمانو دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، م. ر. هاوار، دوو بەرگ، لەندەن، ١٩٩١..
١١. کوێرەوەریو بیرەوەری، محەمەد ڕەسوول هاوار، لەندەن، ١٩٨٤.
١٢. کێشو ریتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، د. محەمەد بەکر، هەولێر، ٢٠٠٤.
١٣. کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، عەزیز گەردی، هەولێر، ١٩٩٩.
١٤. لە خەوما، جەمیل سائب، لێکۆڵینەوەی: جەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.
١٥. مێژووی ئەدەبی کوردی، علاء الدین سجادی، چاپی دووەم،بەغدا،١٩٧١.
١٦. مێژووی ئەدەبی کوردی، دکتۆر مارف خەزنەدار، ب٥، هەولێر، ٢٠٠٥.
١٧. یاداشت، رفیق حلمی، ب١، هەولێر، ١٩٨٨.
١٨. یادنامەی شێخ مەحموودی حەفید، لیژنەی ئامادەکردن، سلێمانی، ٢٠٠٦.

ب. عەرەبی/

١٩. الاسلوب والاسلوبية، بيير جيرو، ترجمة: د. منذر عياشي، مركز الانماء القومي، سنة؟.
٢٠. بنية اللغة الشعرية، جان كوهن، ترجمة: محمد الولي ومجهد العمري، الدار البيضاء، ١٩٨٦.
٢١٢. تحليل النص الادبي، محمد عبدالغني المصري، الاردن، ٢٠٠٢.
٢٢. النقد الادبي، احمد امين، لبنان، ١٩٦٧.

ج. فارسی/

٢٣. تاریخ مشاهیر کرد، بابا مردوخ روحانی (شیوا)، ج١ – ج٢، تهران، ٢٠٠٣.
٢٤. دربارەء ادبیات ونقد ادبی، دکتر خسرو فرشید ورد، ج٢، تهران، ١٣٧٨.
٢٥. زیباشناسی سخن فارسی/٣، میر جلال الدین گزازی، تهران، ١٣٨١.
٢٦. صور خیال در شعر فارسی، دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران، ١٣٨٠.
٢٧. کلیات سبك شناسی، دکتر سیروس شمیسا، تهران، ١٣٨٤.
٢٨. موسیقی شعر، دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران، ١٣٧٩.

ڕۆژنامەو گۆڤارەکان/

٢٩. ڕۆژنامەی ژین، ژمارە (١٢)، ١٩٧١.
٣٠. گۆڤاری خاك، ژمارە (٢٠)، ١٩٩٩.
٣١. گۆڤاری دەنگی مامۆستا، ژمارە (٩)، ساڵی سێیەم،١٩٧٣.
٣٢. گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٣)، ١٩٩٣.
٣٣. گۆڤاری نووسەری کورد، ژمارە (٢)، ١٩٧١.

ملخص البحث

قصيدة (عتاب) للشاعر الشيخ محمد الخالصي الطالباني

دراسة تحليلة – اسلوبية

تتكون هذه الدراسة من ثلاث فصول، كل فصل تنقسم الى عدة مباحث، كالآتى :

الفصل الاول

- نبذة تأريخية.
- الشاعر.
- المناسبة.
- القصيدة.

الفصل الثاني

- المعنى الاجمالي.
- وحدة الموضوع.
- النصوص المماثلة.

الفصل الثالث

- الخيال والصورة.
- اللغة والاسلوب.
- الوزن والموسيقى.

Abstract

The Poem Reproach by the poet Sheikh Muhammad Al-Khalisi Al-Talabani

- an analytical stylistic study

The study falls into three parts, each part falls into several sections as follows:

Part one

- Historical background
- The Poet
- The occasion
- The poem

Part two

- General meaning
- The unity of subject
- Similar Poetic texts

Part three

- Imagination and image
- The Language and style
- The rhythm and music

View publication stats